

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему **«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ
ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2310-сп-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
А. В. Рибалка

Керівник: доктор педагогічних наук; професор
кафедри соціальної педагогіки та спеціальної
освіти _____ О. В. Пономаренко

Рецензент _____

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____
« ____ » _____ 2021 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ**

Рибалка Анастасії Володимирівні

1. Тема роботи: «Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки студентів університету»

керівник роботи Пономаренко О. В. д.пед. н., доцент
затверджена наказом ЗНУ від «30» липня 2021 року № 1037-с

2. Строк подання студентом роботи: _____

3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики, курсових робіт

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) здійснити теоретичний аналіз проблеми профілактики девіантної поведінки студентської молоді; виявити сутність та зміст девіантної поведінки студентської молоді як теоретичної основи її профілактики; обґрунтувати і експериментально перевірити програму соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки студентської молоді; проаналізувати експериментальне дослідження соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки студентської молоді у навчально-виховному процесі.

5. Перелік графічного матеріалу: таблиць – 2; рисунків – 4 з результатами дослідження.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Пономаренко О.В.		
Розділ 1	Пономаренко О.В.		
Розділ 2	Пономаренко О.В.		
Висновки	Пономаренко О.В.		
Додаток	Пономаренко О.В.		

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	листопад	виконано
2	Написання вступу	грудень	виконано
3	Написання першого розділу	січень-квітень	виконано
4	Написання другого розділу	травень-вересень	виконано
5	Написання висновків	вересень	виконано
6	Оформлення додатку	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	листопад	виконано
8	Захист	лютий	

Студент _____ Рибалка А. В.

Керівник роботи _____ Пономаренко О. В.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Апухтіна В. В.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 72 с., 2 таблиці, 4 рисунка, 67 джерел, 1 додаток.

Мета дослідження: науково обґрунтувати і експериментально перевірити програму соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки студентської молоді.

Об'єкт дослідження: процес соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки студентів закладів вищої освіти.

Предмет дослідження: система заходів соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки студентської молоді.

Методи дослідження: теоретичний аналіз філософської й психолого-педагогічної літератури; спостереження, бесіда, інтерв'ю, анкетування, тестування, експертна оцінка, аналіз продуктів діяльності, порівняльний аналіз.

Теоретична значимість дослідження полягає в тому що на основі теоретичних знань про проблему девіантної поведінки обґрунтовано наукові положення, які дають можливість збагатити уявлення про мету, зміст і механізми профілактики девіантної поведінки студентської молоді, розширено уявлення про сутність і зміст девіантної поведінки у студентському середовищі та визначено зміст профілактичної роботи зі студентами закладів вищої освіти.

Практична значимість полягає у апробації нових форм і методів соціально-педагогічної роботи у сфері профілактики девіантної поведінки студентської молоді; у навчально-виховний процес закладів вищої освіти було розроблено і впроваджено систему профілактики девіантної поведінки студентів.

Галузь використання: заклади вищої освіти.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА, ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА, ДЕВІАЦІЯ, СТУДЕНТ, ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ.

SUMMARY

Rybalka A. V. Social-Pedagogical Prevention of Deviant Behavior of University Students.

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, findings, a list of references (67 items), and 1 addend on 2 pages.

The research reveals the problem of socio-pedagogical prevention of deviant behavior of university students.

The purpose of the study: to scientifically substantiate and experimentally test the program of socio-pedagogical prevention of deviant behavior of student youth.

The research tasks:

1) to carry out a theoretical analysis of the problem of prevention of deviant behavior of student youth;

2) to identify the essence and content of deviant behavior of student youth as a theoretical basis for its prevention;

3) to substantiate and experimentally test the program of socio-pedagogical prevention of deviant behavior of student youth;

4) to analyze the experimental study of socio-pedagogical prevention of deviant behavior of student youth in the educational process.

Object of research: the process of socio-pedagogical prevention of deviant behavior of students of higher education institutions.

Subject of research: system of measures of social and pedagogical prevention of deviant behavior of student youth.

Part 1 “Theoretical principles of socio-pedagogical prevention of deviant behavior of students” reveals the essence of deviant behavior of student youth; socio-pedagogical determinants of students' deviant behavior are analyzed; conceptual principles of prevention of deviant behavior of students of higher education institutions are considered.

Part 2 “Conducting socio-pedagogical work in higher education institutions to prevent deviant behavior of students” considered the institution of higher education as an educational environment for students; diagnostics of deviant behavior of students was carried out; socio-pedagogical prevention of deviant behavior of student youth was carried out; characteristics and analysis of research results are given.

The obtained results can be used by teachers of higher education institutions, group curators and social educators in the process of prevention of deviant behavior of students.

Keywords: socio-pedagogical prevention, socio-pedagogical work, deviant behavior, deviation, student, higher education institution.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретичні засади соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки студентів.....	13
1.1. Сутність девіантної поведінки студентської молоді.....	13
1.2. Соціально-педагогічні детермінанти девіантної поведінки студентів.....	20
1.3. Концептуальні засади профілактики девіантної поведінки студентів закладів вищої освіти.....	29
Розділ 2. Проведення соціально-педагогічної роботи у закладах вищої освіти з метою профілактики девіантної поведінки студентів.....	34
2.1. Заклад вищої освіти як виховне середовище студентів.....	34
2.2. Діагностика девіантної поведінки студентів.....	45
2.3. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки студентської молоді.....	50
2.4. Характеристика та аналіз результатів дослідження.....	54
Висновки.....	62
Список використаних джерел.....	65
Додаток.....	71

ВСТУП

Складна ситуація в Україні, поглиблення кризового стану одночасно в трьох сферах життєдіяльності – духовній, соціальній і матеріальній, спричинила глибокі зрушення у світосприйманні, орієнтації молоді у сферах культури освіти, професійного самовизначення. Драматизм поглиблення кризового стану всіх сфер життя українського суспільства, полягає в тому, що він носить системний характер і значною мірою позначається на психіці молодого покоління. Типовою ситуацією особистісного сприйняття умов життя, соціального середовища є стан непевності основної частини населення, в тому числі й молоді, щодо перспектив свого життя, свого місця в стихії суспільних змін.

Більшість студентської молоді палить тютюн. Експерти ВООЗ вважають тютюнопаління «педіатричним» захворюванням, і, якщо лікарі багато уваги приділяють профілактиці вірусних інфекційних захворювань, то про смертельний ризик цієї епідемії мало хто говорить. Епідемія поширюється шляхом реклами і пропаганди, на які тютюнові компанії витрачають величезні кошти.

Алкоголізм студентської молоді є сьогодні однією з найсерйозніших проблем. У наш час це захворювання з окремих випадків перетворилося у справжню епідемію, яка нівечить мільйони людей, призводить до смерті. Причому спостерігається тенденція не тільки до подальшого збільшення випадків алкоголізму, але і до його значного «омолодження». усе більше випадків захворювання на алкоголізм відмічається у підлітків та молоді.

Проблеми, пов'язані зі зловживанням наркотиками, психотропними та іншими речовинами, які певним чином впливають на психологічний стан людини, поступово стають одним з головних викликів людській цивілізації.

Актуальність дослідження обумовлена усвідомленням небезпеки подальшого поширення наркотичної залежності серед молоді, яка активізує нас

до вироблення програми соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки студентської молоді в галузях освітньої системи у вищих навчальних закладах України.

На тлі наркоманії відбувається зростання злочинності, підвищується ризик зараження на різні інфекційні хвороби, у тому числі ВІЛ. Вживання наркотиків практично несумісне з якісним навчанням, із трудовою діяльністю, призводить до деформації особистості, зниження загального інтелектуального потенціалу, поглиблює демографічну кризу у державі.

Відсутність активної протидії поширенню вживання наркотиків веде до руйнації психіки молодих людей, в наслідок чого це може викликати їхню смерть.

Щоб подолати таку складну соціальну проблему як девіантна поведінка студентської молоді, необхідно вивчити соціальні, біологічні та психологічні причини вживання алкоголю і наркотиків, створити систему профілактичних заходів, націлених на протидію умовам і факторам девіантної поведінки, оскільки мова йде не тільки про здоров'я і добробут окремих особистостей, а про здоров'я нації у цілому, яке не може почуватися у безпеці, якщо не знайде ефективного механізму попередження тютюнопаління, алкоголізму і наркоманії.

Особливості девіантності молоді у сучасних умовах полягають у тому, що в наслідок перехідного економічно-політичного й соціального розвитку країни частково втрачені ціннісно-нормативні регулятори соціальної поведінки молоді, а механізми державного регулювання ослаблені. При цьому процеси соціально-педагогічного контролю деформовані, що призводить до поширення різноманітних девіацій (агресія, азартні ігри, Інтернет-залежність, алкоголізм, наркоманія, куріння, статеві девіації, суїцид, правопорушення) [7].

Вперше термін девіантна поведінка, або «поведінка, що відхиляється» з'явився в Короткому психологічному словнику за редакцією А. Петровського і М. Ярошевського у 1985 році. Потім, у 1990 році, у тому ж словнику, це поняття мало таке визначення: поведінка, що відхиляється, система вчинків або окремі вчинки, які суперечать прийнятним у суспільстві правовим або етичним нормам.

Особливо вразливими щодо формування девіантної поведінки є студенти ЗВО, вік яких становить 15-19 років. Даний період характеризується морально-психологічною незрілістю і більшою вразливістю щодо негативного впливу зовнішнього середовища. Більшість із них їде на навчання з міст і сел області, і у віці 15-16 років починає жити самостійним життям. Зміна соціального оточення, відірваність від сім'ї, звільнення від батьківської опіки і контролю стають додатковими факторами ризику наркотизації.

Проблема девіантної поведінки актуалізує у собі дослідження ряду напрямків: медичні аспекти вживання психоактивних речовин (А. Личко, В. Битенський, В. Херсонський, Б. Братусь, П. Сидоров, Н. Буторіна, М. Буянов, І. П'ятницька), правові аспекти (Ю. Аргунова, А. Габіані, С. Дворяк, Р. Готліб), педагогічні аспекти (О. Маюров, Б. Левін, М. Левін, В. Матвеев, О. Гройсман, Д. Колесов, В. Оржеховська, О. Удалова, О. Пилипенко, Н. Максимова, С. Толстоухова, Н. Пихтіна).

Аналіз наукових джерел та практичної роботи фахівців засвідчив, що актуальність проблеми дослідження визначається протиріччями між зростанням темпів вживання психоактивних речовин студентами, між великим спектром мотивів вживання тютюну, алкоголю, наркотиків, між сучасними запитами і проблемами молоді та реальним рівнем профілактичної роботи.

Теоретичною основою дослідження є положення про соціалізацію особистості (І. Кон, А. Мудрик, І. Зверєва, В. Москаленко та ін.); єдність соціального та індивідуального (Л. Коваль, В. Оржеховська та ін.); соціально-педагогічні закономірності формування особистості (А. Капська, Л. Міщик, Г. Лактіонова, С. Харченко та ін.); основи превентивної педагогіки (В. Оржеховська, О. Пилипенко, О. Удалова та ін.); психологію девіантної поведінки (В. Битенський, В. Херсонський, Н. Максимова, С. Толстоухова, Н. Завацька та ін.).

Недостатня наукова розробка обраної проблеми, необхідність її глибокого і послідовного вирішення на рівні педагогічної теорії та практики обумовили вибір теми дослідження: «Соціально-педагогічна профілактика девіантної

поведінки студентів університету».

Об'єкт дослідження: процес соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки студентів закладів вищої освіти.

Предмет дослідження: система заходів соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки студентської молоді.

Мета дослідження: науково обґрунтувати і експериментально перевірити програму соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки студентської молоді.

У відповідності з метою були визначені наступні **завдання дослідження:**

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми профілактики девіантної поведінки студентської молоді.

2. Виявити сутність та зміст девіантної поведінки студентської молоді як теоретичної основи її профілактики.

3. Обґрунтувати й експериментально перевірити програму соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки студентської молоді.

4. Проаналізувати експериментальне дослідження соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки студентської молоді у навчально-виховному процесі.

Методи дослідження:

– теоретичний аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури;

– спостереження, бесіда, інтерв'ю, анкетування, тестування, експертна оцінка, аналіз продуктів діяльності, порівняльний аналіз.

Теоретична значимість дослідження полягає в тому що на основі теоретичних знань про проблему девіантної поведінки обґрунтовано наукові положення, які дають можливість збагатити уявлення про мету, зміст і механізми профілактики девіантної поведінки студентської молоді, розширено уявлення про сутність і зміст девіантної поведінки у студентському середовищі та визначено зміст профілактичної роботи зі студентами закладів вищої освіти.

Практичне значення полягає у апробації нових форм і методів соціально-педагогічної роботи у сфері профілактики девіантної поведінки студентської молоді; у навчально-виховний процес закладів вищої освіти було розроблено і впроваджено систему профілактики девіантної поведінки студентів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ

1.1. Сутність девіантної поведінки студентської молоді

В усі часи суспільство намагалося стримати небажані форми людської поведінки. Як небажані часто сприймалися святці і генії, неуки і злодії, ледарі та працелюбні, багаті та бідні. Разючі відхилення від середньої норми як в позитивну, так і у негативну сторони загрожували стабільності суспільства, яка в усі часи цінувалася як найвище.

Соціологи називають нестандартну поведінку девіантною, маючи на увазі будь-які вчинки або дії, що не відповідають писаним або неписаним нормам. У деяких суспільствах найменше відхилення від традицій, не кажучи вже про серйозні проступки, суворо каралися. Все знаходилося під контролем: довжина волосся, форма одягу, манери поведінки.

У більшості суспільств контроль девіантної поведінки є несиметричним: відхилення у негативну сторону підлягають осуду, а в позитивну - схвалюються. Всі форми девіації можна розташувати у певному континіумі: на одному полюсі буде група осіб, що виявляють максимально несхвальну поведінку: революціонери, терористи, політичні емігранти, злочинці, вандали, безпритульні, а на другому - група з поведінкою, що максимально схвалюється: національні герої, видатні артисти, спортсмени, художники, політичні лідери, місіонери, здорові та вродливі люди. Якщо провести статистичні підрахунки, то виявиться, що у нормально розвинутих суспільствах та у звичайних умовах на кожну з цих двох екстремальних груп континіуму приходиться приблизно по 10-15% загальної чисельності населення, а 70% – це «тверді середняки», тобто люди з неістотними відхиленнями.

Соціологія досліджує девіантну поведінку тоді, коли існують такі

соціальні явища, які знаходять свій вираз у відносно розповсюджених масових формах людської діяльності, що не відповідають офіційно встановленим, або тим, що фактично склалися [28].

Існують певні проблеми у визначенні девіантності конкретного варіанту поведінки. Вона визначається відповідністю чи невідповідністю вчинків соціальним очікуванням, тобто у суспільстві повинна існувати угода, щодо того, що вважати допустимим, а що ні. Але одні і ті ж дії людини (наприклад, виклик, що кинула Жанна д'Арк католицькій церкві) могли розглядатися як серйозний злочин в епоху, коли це відбувалося, та як героїчний вчинок, що викликає захоплення всіх наступних поколінь. Найбільш вірогідно прикладом девіації можна вважати нелюдські вчинки, котрі майже завжди викликають осуд – зґвалтування чи вбивство. Але навіть вбивство у певних умовах є виправданим, воно не тільки схвалюється, але і нагороджується в часи війни. Набагато важче вирішити, чи є девіантними інші типи поведінки. Наприклад, в Україні проституція є нелегальною, а отже девіантною, а в Парижі, або в Амстердамі – легалізована і не викликає осуду [22].

Очікування, що визначають девіантність поведінки з часом змінюються. Американський соціолог Н. Смелзер наводить приклад в історії з цигарками у США. В часи громадянської війни цигарки були складовою частиною пайка, що видавався солдатам. Але на початку ХХ ст. протидія палінню, викликана моральними та релігійними мотивами, була настільки сильною, що 14 штатів прийняли закони про його заборону. Після закінчення II світової війни, паління не тільки було розповсюдженим явищем, та навіть заохочувалося соціально. В 1957 році, коли вчені довели, що воно є причиною багатьох захворювань, включаючи рак легенів, виникає нова хвиля протидії цій звичці. Фактично сьогодні в США паління є різновидом девіації. Навіть багато з тих людей, які палять цигарки, вважають себе девіантами. Тому часто-густо замість питання «Не бажаєте закурити?» тепер можна почути «Ви не заперечуєте, якщо я запалю цигарку?».

Отже, перша проблема – це проблема релятивістської природи самої

девіації, тобто співвідношення певного варіанту з часом та обставинами, в яких він реалізується.

Друга проблема – проблема невизначеності поведінкових очікувань. Іноді правила гри не зовсім з'ясовані. Чи можна вважати перехід через дорогу там, де це не дозволено і не заборонено робити, девіацією? Якщо це не дозволено правилами і не заборонено, а отже вважається напівлегальним до тих пір, поки не порушується робота транспорту і це нікому не заважає.

Третя проблема – проблема самої згоди в суспільстві щодо існування тих чи інших норм. Навіть якщо очікування, правила або норми поведінки чітко сформульовані серед населення можуть виникнути суперечки відносно їх законності та правильності [18].

З 1919 по 1933 рік, коли в США було заборонено продавати алкогольні напої серед американців не було єдності відносно того, наскільки це законно. Час від часу виникають суперечки з приводу законності заборони абортів в тих країнах, де така заборона існує.

Отже усі ці фактори: релятивістська природа девіації, невизначеність очікувань, різні думки з приводу правил і норм, свідчать про те, що неприпустимо навішувати ярлик девіантності на певний тип поведінки не з'ясувавши попередньо всіх обставин.

Оскільки девіантна поведінка в масовій свідомості асоціюється з негативними проявами «зла» з точки зору релігійного світосприйняття, симптомом «хвороби» з точки зору медицини, зокрема психіатрії, «злочинними» діями з точки зору правових норм, – виникла тенденція вважати девіантну поведінку «ненормальною». Важливо зрозуміти, що девіація є такою ж природною, або «нормальною» формою поведінки як і конформізм. Нормативне регулювання суспільного життя, як вже зазначалося, обов'язково передбачає, що поведінка людей не завжди відповідає таким нормам. Отже, феномен девіації, з точки зору соціолога (на думку Н. Смелзера), включає три основних компоненти:

- людину з певною формою поведінки;

- норму, яка є критерієм оцінки девіантної поведінки;
- іншу людину, групу або організацію, що реагує на поведінку певним визначеним чином.

Тільки в результаті взаємодії усіх елементів соціального контролю виникає явище девіації [19].

Серед науковців існують різні думки з приводу причин та сутності девіантності. В різних теоріях, що пояснюють це явище, акцент зроблено на одному з трьох компонентів девіації: людині, нормі, групі.

Таблиця 1.1

Теорії девіації			
Тип пояснення	Теорія	Автори	Провідна ідея
Біологічне	Фізичні якості пов'язані із злочинними намірами кримінальної особистості	Ч. Ломброзо	Фізичні особливості є причиною девіації.
Психоаналітичне	Психоаналіз	З. Фрейд	Внутрішні конфлікти, властиві особистості, викликають девіації.
Соціологічне	Аномії	Е. Дюркгейм	Девіація, зокрема суїцидальні явища, відбувається через порушення або відсутність чітких соціальних норм.
		Р. Мертон	Девіація зростає, коли виявляється розрив між цілями, які схвалюються в даній культурі, та способами їх досягнення.
	Культурологічні	Е. Сатерленд	Причина девіації – конфлікти між нормами субкультури та домінуючої культури.
	Теорія стигматизації	Г. Беккер	Девіація – клеймо, ярлик, який групи ставлять на поведінку найменш захищених груп
	Радикальна кримінологія	О. Турк, Р. Янг.	Девіація є результатом протидії нормам суспільства

Біологічні та психологічні пояснення природи девіації пов'язані з аналізом природи девіантної особистості. Італієць Чезаре Ломброзо (1911 р.) вважав, що люди народжуються злочинцями. Проводячи аутопсію відомих італійських злочинців, він дійшов висновку, що вилиці девіантів (злочинців) подібні до

вилиць мавпи або первісної людини. Він дозволив собі зробити висновок, що злочинець – це атавістична істота, в якій відтворюються тваринний інстинкт агресії. Ломброзо разом із своїми студентами зайнявся вимірюванням голів злочинців. Усі виміри підтвердили його думку про те, що злочинці – це крок назад в еволюції людини, це «хижаки» серед цивілізованих людей. Фатальна помилка Ч. Ломброзо полягала в тому, що він досліджував лише злочинців, вибірку, яка не є репрезентативною щодо цілого населення. Пізніше англієць Ч. Гор (1913) порівняв виміри злочинців і інших так би мовити нормальних людей і виявив, що фактично немає ніякої різниці [3].

До розряду біологічних слід віднести і пояснення девіації, яке було запропоновано В. Шелдоном (1940). Він стверджував, що будова нашого тіла обумовлює наявність чи відсутність у індивідів деяких характерних рис, а відповідно і типів поведінки. Шелдон ідентифікував три основні типи поведінки: ендоморф – людина середньої повноти з м'якими округлими формами (така людина є надзвичайно комунікабельною, для неї характерним є уміння знаходити спільну мову з іншими, потурання своїм бажанням); мезоморфія будова тіла відрізняється силою та стрункістю, має схильність до хвилювання, є надзвичайно активним і не надмірно чуттєвим; екдоморф, для якого характерні тонкість та тендітність тіла, має схильність до самоаналізу, підвищену нервозність та чутливість. До девіації, на думку В. Шелдона, схильні мезоморфи. Пізніше цей висновок В. Шелдона було поставлено під сумнів [60].

Соціологічні пояснення враховують соціальні та культурні фактори, на підставі яких людей вважають девіантами. Вперше соціологічне пояснення девіації дав Е. Дюркгейм. Він використав теорію аномії для пояснення сутності самогубства. Однією з причин суїцидальної поведінки він вважав аномію (розрегульованість суспільних відносин). Норми керують поведінкою людей, люди знають чого очікувати від інших. Життєвий досвід індивідів більш-менш відповідає очікуванням, які зумовлені соціальними нормами. Однак, під час кризи, або радикальних соціальних змін, життєвий досвід перестає відповідати цінностям, які втілені у соціальних нормах. В результаті у людей з'являється

відчуття дезорганізації, дезорієнтації. Соціальні норми порушуються, люди втрачають орієнтацію, все це сприяє девіантній поведінці [17].

Р. Мертон вніс певні зміни в концепцію аномії. Він вважав, що головною причиною девіації є розрив між культурними цілями та соціально схваленими засобами їх досягнення. Як приклад він наводить суперечливе ставлення американців до заможності. Будь-який американець пишається своїми фінансовими успіхами, тому що досягнення заможності – це загальноприйнята в американській культурі мета, елемент «американської мрії». Соціально схваленими або інституалізованими засобами досягнення цієї мети є такі традиційні методи як отримання вищої освіти, влаштування на роботу у престижну торгівельну, юридичну фірму. Проте, реальний стан речей свідчить, що не всім доступні такі соціально схвалені засоби. Більшість не може платити за вищу освіту, а кращі підприємства беруть на роботу лише обмежену кількість спеціалістів. Згідно Р. Мертона, коли люди прагнуть фінансового успіху але переконуються у тому, що його не можна досягнути за допомогою соціально схвалених засобів, вони можуть звернутися до злочинних засобів, наприклад, рекету, спекуляції, торгівлі наркотиками та ін.

Типологізація девіантної поведінки пов'язана з труднощами визначення самої девіації. Будь-який вияв девіації – аборт, вживання спиртних напоїв, паління – можна вважати девіантними, так і недевіантними, все це визначається нормативними вимогами, на підставі яких вони оцінюються. Найбільш вдалою вважається типологія девіантної поведінки, Р. Мертона, яка виходить з того, що девіація виникає внаслідок аномії – розриву між культурними цінностями-цілями та соціально схваленими засобами їх досягнення.

Концепція Р. Мертона є важливою перш за все тому, що вона розглядає конформізм та девіацію як дві сторони єдиного явища, а не як окремі феномени. Наголос зроблено на тому, що девіація не є продуктом абсолютно негативного ставлення до загальноприйнятих стандартів, як часто вважають окремі люди. Наприклад, злодій не заперечує соціально схваленої мети досягнення матеріального добробуту. Бюрократ – уособлення ритуалізму, не відвертається

від загальноприйнятих правил роботи, але виконує їх занадто буквально, чим доводить цей процес до абсурду. Але обидві ці особи є девіантами.

Девіація має цілий ряд соціальних наслідків, її можна розглядати водночас як функціональне і як дисфункціональне явище.

Безумовно шкідливим у девіації є порушення важливих соціальних норм, що може призвести до розладу у соціальній системі, тобто зробити соціальне життя непередбачуваним, привести до конфлікту в групі або у суспільстві.

Друга небезпека девіації полягає в тому, що на боротьбу з девіантними явищами витрачаються величезні матеріальні та людські ресурси як, наприклад, на боротьбу із злочинністю, які можна було б спрямувати на досягнення позитивних, продуктивних цілей.

Третя дисфункція девіації: вона підриває соціальну довіру – основу людських взаємин. Соціальні відносини формуються на принципах прийнятих соціальних норм поведінки: не порушувати угоду, не експлуатувати друзів, повертати борги, не вбивати. Девіація підриває цю довіру та генерує соціальну напруженість.

Четверта дисфункція девіації полягає в тому, що коли не караються вияви девіації, то у людей зникає бажання і воля бути конформістами. Найважливішу функцію девіації визначив Е.Дюркгейм: існування девіації допомагає з'ясувати соціальні норми та визначити межу соціальної терпимості. Якби не було девіантів, невідомо б було, хто такі конформісти.

Друга функція девіації доповнює першу. Колективно реагуючи на девіацію та девіантів, конформні члени суспільства підтверджують норми і цінності. Наслідком цього є групова солідарність. Отже, девіація виконує функцію інтеграції.

Третя функція – девіація сигналізує про деякі дефекти у соціальній організації. У певних обставинах норми порушуються через інституалізовані відхилення. Занадто високий рівень алкоголізму в деяких соціальних групах, кількість прогульників в деяких ВНЗ – сигнал про те, що в таких групах або в таких ВНЗ щось негаразд.

Нарешті, остання функція полягає в тому, що девіація, як правило, є джерелом соціальних змін. Той, кого сьогодні вважають девіантом, завтра може бути конформістом. Будь-яка людина або група, яка намагається змінити існуючі норми, ризикує отримати ярлик «девіантної», але ці зміни можуть бути необхідними, і без людей, які готові взяти на себе відповідальність за ці зміни, їх здійснити неможливо. Як приклад, можна навести дисидентів, діяльність яких вважали девіантною за часів колишнього Радянського Союзу, а пізніше, в умовах демократизації, інакомислення стає нормою, необхідною умовою процесу прийняття рішень [36].

1.2. Соціально-педагогічні детермінанти девіантної поведінки студентів

Слід зазначити, що психологічні традиції вивчення такого складного явища, як девіантна поведінка, склалися в основному в соціологічних школах. Дослідження соціологів кінця XIX - початку XX ст. Ж. Кетле, Е. Дюркгейма, Д. Дьюї, М. Вебера, Л. Леві-Брюля та ін. встановили зв'язок між девіантною поведінкою і соціальними умовами існування людей. Статистичний аналіз різних аномальних проявів (злочинності, самогубств, проституції), проведений Ж. Кетле та Е. Дюркгеймом, показав, що число аномалій кожен раз неминуче зростало в періоди війн, економічних криз, соціальних потрясінь, що спростовувало теорію «вродженого» злочинця і свідчило про соціальні корені цього явища. Для його означення Е. Дюркгейм ввів поняття аномії як стану послаблення нормативної системи суспільства, що викликається різкими змінами. Цей термін істотно модифікував Р. Мертон: на його думку, аномія є результатом конфлікту чи неузгодженості між «культурою» і «соціальною структурою», нормальними, законними засобами і спонуканнями до пошуку нових (незаконних) засобів задоволення потреб. Р. Мертон виділяє п'ять шляхів «анемічного пристосування» як реакції на анемічну напругу за різних форм

адаптації: конформність, інновація, ритуалізм, ретритизм і бунт. Конформізм (відповідність) є єдиним типом недевіантної поведінки. Інновація припускає згоду зі схвалюваними даною культурою цілями при використанні соціально не схвалюваних засобів їхнього досягнення (наприклад, шантаж, рекет); ритуалізм заперечує цілі даної культури, але згоден використовувати соціально схвалювані засоби; ретритизм (відступ) спостерігається у випадку, коли людина одночасно відкидає і цілі, і соціально схвалювані засоби їхнього досягнення (наприклад, бродяги, наркомани). І, нарешті, бунт – прагнення замінити старі цілі і засоби новими.

Типи девіацій, за Р. Мертоном, виникають із комбінації двох перемінних (мета і засоби її досягнення), при цьому рольова поведінка може варіюватися. Анемічна теорія не пояснює, якими повинні бути умови, щоб з'явилася та чи інша форма адаптації; її основна заслуга полягає в обґрунтуванні положення, що емпірично встановлені норми девіантної поведінки тісно пов'язані з положенням девіантної особистості в рамках соціальної структури суспільства. Т. Парсонс розширив типологію анемічних пристосувань Р. Мертона і сформулював вісім типів девіантної поведінки. Він пояснює виникнення девіантних мотивацій недосягненням очікувань. Аномія – це стан, у якому цінності і норми не є більше вказівкою, як правильно поводитися, і тому втрачають свою значимість.

Основною причиною аномії є парадоксальність системи цінностей, центральне місце в якій займають цінності особистого успіху і його досягнення. В рамках соціологічного підходу можна виділити інтеракціоністський напрям (Ф. Танненбаум, І. Гоффман, Е. Лемерт, Г. Беккер) і структурний аналіз. Основним положенням першого є теза, що девіантність – це не іманентна властивість соціальної поведінки, а лише наслідок оцінки (стигмації, «таврування») її як девіантної. Отже девіація обумовлена здатністю впливових груп суспільства нав'язувати певні стандарти. Аналіз причин девіантної поведінки спрямований у даному випадку на вивчення явищ і чинників, що визначають чи впливають на приписування статусу девіанта окремим особам [64].

Основою регулювання поведінки в суспільстві є соціальні норми, що фіксують в собі існуючу систему цінностей соціуму. Зміни, що відбуваються в усіх сферах сучасного українського суспільства, змінюють основи життя, порушують рівновагу соціальної системи в цілому. Найбільший вплив змін, і, перш за все негативний, йде на розвиток культури, духовності. Переоцінка цінностей приводить до падіння значущості певних соціально-значущих норм. Ціннісно-нормативна невизначеність, характерна для сучасного українського суспільства, актуалізує проблему вивчення девіантності в його середовищі.

У найбільш складному положенні у перехідні періоди розвитку суспільства завжди була молодь, система світогляду якої знаходиться в процесі становлення, а трансформуюча система цінностей соціуму не може надати необхідні орієнтири поведінки. Студентство в даному контексті представляє особливий інтерес через своє положення в соціумі, як потенційно найбільш значущої рушійної сили соціокультурних змін. З одного боку, будучи найбільш динамічною, сприйнятливою частиною молоді, студентство швидко реагує на будь-які зміни, що відбуваються в суспільстві. В зв'язку з цим по моральному стану даної соціальної групи можна судити про стан молоді і суспільства в цілому [35].

Соціологічні дослідження і дані офіційної медичної статистики показують, що вживання алкоголю достатнє широко поширено в молодіжному середовищі. З тією або іншою частотою споживають алкогольні напої, згідно особистого визнання, близько 82% людей у віці 12-22 років. Одночасно в числі чинників, що формують девіантну поведінку в студентському середовищі, дослідники називають: соціальні проблеми сучасного українського суспільства; ціннісні орієнтації студентів (висока суб'єктивна цінність грошей, низька оцінка з боку оточуючих); універсальний превентивний чинник – проф.есійна діяльність [1].

До несприятливих соціальних умов, через які може виникнути схильність до девіантної поведінки, можна віднести помилкове виховання в сім'ї, асоціальні сім'ї, нехтування проблемами студента у вузі, наявність

тісних контактів з девіантними однокурсниками. Вплив сімейного виховання на особистісний розвиток індивіда визначається наступними чинниками: рівень протекції, ступінь задоволеності потреб молодшої людини, кількість та якість вимог до неї в сім'ї, послідовність стилю виховання [47].

Ступінь задоволеності потреб підлітка це міра спрямованості діяльності батьків на задоволення матеріально-побутових (їжа, одяг, розваги) та духовних (спілкування, відчуття психологічного комфорту) потреб. У ступені задоволення потреб може бути два варіанта відхилення: потурання максимальне і некритичне задоволення будь-яких бажань; ігнорування потреб недостатнє прагнення батьків задовольняти потреби підлітка, зокрема, духовні.

Сімейне виховання, при якому підлітку «все дозволено», і навіть незначний перелік заборон вона може порушити, знаючи, що її за це не покарають, стимулює розвиток гіпертимного, нестійкого типів характеру. Схильність батьків вдаватись до суворих покарань навіть за найменшу провину зумовлює у стеничних підлітків формування агресивності, негативізму, а в астенічних – невротизацію особистості [46].

Відсутність послідовності у вихованні, перехід від суворих до ліберальних засобів, нестійкість вимог до молодшої людини, мінливість ставлення до неї сприяє формуванню упертості, схильності протистояти будь-якому авторитету. Нестійкість стилю виховання найчастіше зустрічається в сім'ях, підлітки яких виявляються схильними до девіантної поведінки [50].

Варіанти поєднання описаних вище чинників сімейного виховання дають велику кількість типів. Розглянемо ті з них, які сприяють формуванню схильності до девіантної поведінки у підлітків.

Потураюча гіперпротекція (гіперпротекція, потурання, недостатність вимог-обов'язків та вимог-заборон, мінімальність санкцій) – коли підліток знаходиться в центрі уваги сім'ї, яка прагне максимально задовольнити її потреби, що зумовлює формування демонстративних та гіпертимних рис

характеру.

Домінуюча гіперпротекція (гіперпротекція, надмірність вимог-заборон) – коли підліток знаходиться в центрі уваги, батьки віддають її вихованню багато сил, обмежують її самостійність. Такий тип виховання призводить до формування надмірної реакції емансипації, агресивності та інших загострених афективних реакцій екстрапунітивного типу у підлітків з сильним типом нервової системи і до посилення астенічних рис та невротизації підлітків з чутливим типом нервової системи [48].

Емоційне відторгнення (гіпопротекція, ігнорування потреб, надмірність санкцій) – виховання за типом Попелюшки, посилює інертно-імпульсивну (епілептоїдну) акцентуацію, призводить до декомпенсації і до формування невротичних розладів у підлітків з емоційно-лабільною, сенситивною та астено-невротичною акцентуацією характеру.

Підвищена моральна відповідальність (гіпопротекція, ігнорування потреб, надмірність вимог-обов'язків) поєднання високих вимог зі зниженою увагою до підлітка, що стимулює розвиток тривожно-надумливої акцентуації характеру [57].

Суб'єктивною причиною порушення поведінки може виявитись ставлення самого індивіда до соціальних норм. Наприклад, щоб звільнитися від моральних вимог і виправдати себе, людина може нейтралізувати дію норм наступним чином: послатися на вищі поняття (дружбу, відданість групі), заперечувати наявність жертви, шкоди від своєї діяльності, або свою відповідальність [47].

Ризик зростання девіацій у суспільстві збільшується у періоди економічної та політичної нестабільності, коли недостатньо приділяється увага ідеології та пропаганді здорового способу життя як на рівні держави, так і на рівні сім'ї. Тоді коло інтересів значної частини підростаючого покоління звужується до задоволення прагматичних потреб, стає непрестижною продуктивна праця, тоді вживання алкоголю та наркотиків, спілкування з використанням нецензурної лексики, самоствердження через приниження

інших і т.п. стають модним способом проведення дозвілля, тоді попитом користується кінопродукція з відображенням різноманітних форм насильства та агресії [61].

Структурний аналіз пропонує два пояснення причин девіації:

- культурологічне, коли причиною девіації є конфлікти між нормами субкультури (етнічними, релігійними, політичними тощо) і пануючої культури (С. Селін, О. Турк та ін.);

- конфліктологічне (К. Маркс, Р. Квінін, І. Тейлор та ін.), де девіація є наслідком соціально-економічних протиріч.

Російська соціологічна школа пояснює девіантну поведінку двома причинами: а) розбіжністю вимог норми з вимогами життя, з одного боку, і б) невідповідністю вимог життя інтересам даної особистості – з іншого. У більш широкому сенсі тут можна говорити про протиріччя між стабільністю і мобільністю суспільства як системи. Суспільство, з одного боку, орієнтує індивіда на конформну поведінку, що є умовою соціальної стабільності, а з іншого боку – об'єктивно вимагає від нього ініціативності, тобто виходу за рамки загальноприйнятих стандартів. Тому соціалізація особистості завжди містить у собі елементи як конформізму, так і нонконформізму. Щоб знайти адекватні підходи до сучасної постановки проблеми девіантності в контексті психологічної науки, корисно проаналізувати також досвід західних традицій, орієнтованих на теорії соціокультурної динаміки і соціальної стратифікації (П. Сорокін); теорію соціальних детермінант колективної поведінки (Дж. Смелзер); концепцію необхідності девіантів для суспільства (Е. Еріксон); теорію деструктивності соціального конфлікту як однієї з форм девіантної поведінки (Д. Кретч, Р. Кратчфілд); теорію фрустрації (Дж. Долард, Л. Беркович); теорію диференційованого зв'язку (Е. Сазерленд), центральною тезою якої є те, що особистість засуджується тільки тоді, коли установка, що сприяє порушенню закону, переважає над установкою негативної оцінки подібних дій. Дещо інший напрям – пояснення джерел і причин девіантної поведінки. Таких теорій також достатньо багато: одні вважають, що люди

схильні до певних типів поведінки за своїм біологічним складом, і що «кримінальний тип», зокрема, є результатом деградації на більш ранні стадії еволюції (Ч. Ломброзо); інші пов'язують девіантну поведінку з особливостями будови тіла (Е. Кречмер, Х. Шелдон), аномаліями статевих хромосом (П. Джекобе, Й. Ланге, У. Прайс); треті обґрунтовують психологічне пояснення девіації «розумовими дефектами», «дегенеративністю», запрограмованістю відхилень (Т. Херші, М. Вольфганг). Культурологічне пояснення девіацій базується на визнанні «конфлікту між нормами культури» (Селлін, Міллер); етногенетичне – детермінованістю функціонуючих у даній культурі (окремих субкультурах) правил, аналогічних граматичним («соціальна граматика» Р. Харре) [63].

Якщо соціологічні теорії пояснюють девіантну поведінку впливом зовнішніх (об'єктивних) чинників, то психологічні підходи до розуміння механізмів девіантної поведінки, базуючись на соціологічних, спрямовують зусилля на визначення чинників суб'єктивних. Як і в першому випадку, єдності тут немає, що цілком зрозуміло з огляду на надзвичайну складність самого феномену «особистість». Але узагальнення накопиченого у цьому напрямі досвіду, на нашу думку, є необхідним для розуміння витоків девіантної поведінки молоді. Найбільш загальним критерієм у межах будь-якого психологічного підходу є здатність суб'єкта до адаптації [55].

У західній психології і психотерапії критерій адаптивності вважається найбільш універсальним і в той же час найбільш комплексним. Вітчизняна психологія розглядає адаптацію лише як один із аспектів психічного розвитку, що часом втрачає своє провідне значення, зокрема, коли йдеться про прогресивний, хоча і нерівномірний розвиток творчих здібностей, пов'язаних із процесом формування особистості та виникненням якісних новоутворень (Л. Виготський, П. Блонський, Б. Ананьев, В. Мясіщев та ін.). До цього висновку приходять і деякі зарубіжні психологи, наприклад, М. Герберт. Він вважає організуючим «ядром» особистості «Я-концепцію», що характеризується як її інтеграцією (відсутність внутрішніх протиріч і гармонійні погляди на життя), так

і відносною автономією (здатність до незалежної, самостійної поведінки). Автономія, у свою чергу, передбачає наявність впевненості в собі та високу позитивну самооцінку; невпевненість і низька самооцінка стають джерелом порушень адаптації та аномалій [59].

Особливості поведінки студентської молоді, у тому числі і девіантної поведінки, на нашу думку, визначаються впливом наступних чинників:

- 1) віком;
- 2) транзитивністю;
- 3) соціокультурним середовищем існування;
- 4) специфікою студентського колективу.

Розглянемо ці чинники детальніше:

1. З погляду соціального статусу, студентський вік (16-25 років) – це період інтенсивних пошуків покликання, початку трудової діяльності, вступу до браку. З психологічної точки зору, студентам (як і молоді в цілому) властиві максималізм думок, нетерпимість до думки інших, прагнення до радикальних дій, підвищена емоційність сприйняття. Багато в чому стиль життя, мислення молодих людей, зокрема студентства, визначається наявністю своєї субкультури, яка формує норми, цінності, зразки поведінки. До вікових характеристик студентства можна віднести і продовження процесу соціалізації, який в сучасній українському суспільстві має ряд особливостей: зниження ефективності виховної діяльності основних інститутів соціалізації (держави, сім'ї, освіти) і посилення впливу ЗМІ, який можна охарактеризувати як негативний.

2. Транзитивність студентства виражається в його перехідному положенні між пасивним об'єктом турботи держави і активним учасником соціальної дії. «Перехідність» положення студентської молоді створює передумови для девіантності в її середовищі у зв'язку з тим, що, виступаючи як об'єкт опіки держави, студенти разом з тим вже відчують якусь незалежність і намагаються її реалізувати в різних вчинках, не відчуючи при цьому відповідальності за них. Поєднання незалежності і безвідповідальності породжує девіантну

поведінку.

3. Соціокультурне середовище існування студентства багато в чому визначається особливостями взаємодії студентів з іншими групами в системі освіти. На поведінку студентства, і девіантну також, можуть впливати особливості його структури. З погляду структури студентство можна розділити на гуманітарне і технічне, бюджетне і контрактне. Передбачається, що для всіх цих груп будуть характерні різні установки, життєві пріоритети, поведінка. Відповідно, ступінь поширеності соціокультурних девіацій, а також їх види будуть різними для цих груп. Важливим соціокультурним чинником, що детермінує поведінку студентів, виступає їх місце мешкання. У даному контексті поведінка міської молоді істотно відрізнятиметься від поведінки молодих людей, що приїхали з сільської місцевості.

4. Студентський колектив є по суті малою соціально організованою групою, відмінними рисами якої можна назвати тісну взаємодію суб'єктів, власну динаміку розвитку, засновану на загальних нормах, цінностях, що визначають поведінку кожного окремого члена групи. Е. Дюркгейм стверджував, що всередині однієї і тієї ж соціальної групи відбувається нівелювання свідомості, через що всі думають і відчувають однаково. Особливо це актуально для студентського колективу, члени якого через власний вік схильні до наслідування. Отже, велика вірогідність того, що поява в студентській групі індивідів, думки і вчинки яких суперечать загальноприйнятим нормам і правилам, приведе до швидкого розповсюдження девіантних форм поведінки серед решти членів групи [34].

Специфіка студентства як особливої соціальної групи актуалізує проблему вивчення девіантності в його середовищі на двох рівнях: суспільства в цілому, і соціального інституту, зокрема вищого навчального закладу.

Перший рівень включає загальні девіації: зловживання алкоголю, наркоманію, делинквентність, проституцію, суїцид і так далі. Характерні для соціуму в цілому, вони найбільш небезпечні, коли мова йде про студентську молодь. Це зв'язано, по-перше, з особливим соціальним статусом студентства,

яке є інтелектуальною основою суспільства і багато в чому визначає його майбутнє. По-друге, тісна взаємодія студентів один з одним сприяє швидкому розповсюдженню різних відхилень серед даної соціальної групи. Виникнення загальних девіацій в студентському середовищі можна пояснити впливом наступних чинників: тривалою кризою в усіх сферах суспільного життя, психолого-віковими особливостями студентів, соціальним оточенням, негативною дією ЗМІ, великим навчальним навантаженням в університеті тощо.

Другий рівень девіантності студентства включає відхилення від формальних норм прийнятих у ВНЗ: порушення дисципліни, невчасна підготовка навчального матеріалу, пропуски занять без поважної причини, використання шпаргалок на іспитах тощо. Ці відхилення пов'язані з навчальним процесом і характерні тільки для студентства, у зв'язку з чим їх можна охарактеризувати як специфічні девіації. У поясненні причин їх виникнення домінує думка про роль мотивації у здобуванні вищої освіти

Якщо загальні девіації студентства в тому або іншому ступені аналізуються психологами, педагогами, соціологами, то специфічні девіації розглядаються лише епізодично в рамках соціологічних досліджень молоді. Тим часом, навіть незначні відхилення від норм, прийнятих у вузі, можуть передувати делінквентній поведінці, а тому заслуговують такої ж пильної уваги, як і відхилення від загальноприйнятих норм. Такий зв'язок загальних і специфічних девіацій свідчить про одне джерело походження, у зв'язку з чим доцільно вивчати їх в єдності [38].

1.3. Концептуальні засади профілактики девіантної поведінки студентів закладів вищої освіти

Політичні та соціальні процеси, що відбуваються в Україні і спрямовані на утвердження демократичних засад розвитку держави, зумовлюють необхідність відповідних змін у всіх сферах народного господарства, в тому числі і в галузі

освіти, складовою якої є виховання.

Головною метою вищої школи є формування і розвиток високоінтелектуальної, свідомої особистості з громадською позицією, готовою до конкурентного вибору свого місця в житті [21].

Національною програмою патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства поставлено ряд завдань: утвердження високих моральних цінностей, політичної культури та трудової моралі, збереження повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, попередження злочинності, запобігання інформації, що містить у собі елементи насильства, жорстокості, порнографії, пропаганди наркогенних речовин [41].

Виховання органічно поєднане з процесом навчання молоді, опанування основами наук, багатством національної і світової культури.

Характер виховання повинен передбачати глибоке розуміння вихователем природи вихованця, їх індивідуальних рис і можливостей, поваги до особистості молодої людини, турботі про її гармонійний розвиток, встановлення взаємин співробітництва у навчально-виховному процесі [40].

Успіх виховного процесу залежить від відносин між викладачем та студентом, які повинні будуватися на засадах співдружності, співробітництва і ділового партнерства.

Викладач та студент є рівноправними суб'єктами навчально-виховної діяльності. Тому варто більше уваги приділяти стимулюванню внутрішньої і зовнішньої активності студентів, їх оптимальній участі у суспільній діяльності у справі виховання.

Підвищенню результативності виховної роботи в вищому навчальному закладі сприяє вдосконалення нових форм роботи, пошук нових систем виховання, впровадження розвиваючих технологій.

Вирішення завдань виховної роботи здійснюється за напрямками:

- громадянське виховання;
- родинно-сімейне виховання;

- військово-патріотичне виховання;
- трудове виховання;
- художньо-естетичне виховання;
- моральне виховання;
- екологічне виховання;
- формування здорового способу життя;
- превентивне виховання;
- сприяння творчому розвитку особистості [39].

Мета громадянського виховання – сформувати свідомого громадянина, патріота, професіонала.

Головними завданнями родинно-сімейного виховання є гармонійний всебічний розвиток підлітка, підготовка його до життя в існуючих соціальних умовах, реалізація його творчого потенціалу, формування у підлітків моральних цінностей з позиції добра, справедливості.

Військово-патріотичне виховання покликане забезпечити морально-політичну і практичну підготовку щодо виховання обов'язку – захисту незалежної Батьківщини, військової служби у Збройних Силах України. Головними завданнями є формування психологічних та морально-вольових якостей, особистісних поглядів на сучасні події, самовиховання і самопідготовки, які спрямовані на оволодіння певними світоглядними завданнями і уявленнями, фізичний розвиток особистості.

Трудове виховання спрямоване на формування творчої працелюбності особистості, виховання цивілізованого господаря, свідомого ставлення до праці як вищої цінності людини і суспільства, готовності до життєдіяльності і праці в умовах ринкових відносин, формування у студентів розуміння загальних основ сучасного виробництва, вміння включатись у виробничі відносини, виховання дисциплінованості, організованості, бережливого ставлення до суспільної і приватної власності, природних багатств [51].

Художньо-естетичне виховання передбачає формування основ естетичної культури, естетичних норм і принципів, переконань та ідеалів естетичного

сприймання та емоційного ставлення до прекрасного, духовне збагачення студентів, розширення їх світогляду, оволодіння цінностями і знаннями в озброєнні студентів естетичними знаннями, виховання художнього смаку, вироблення естетичної активності, бажання вносити прекрасне у життя, примножувати культурно-мистецькі надбання народу.

Моральне виховання спрямоване на прищеплення і потреби поводити себе згідно з моральними нормами, прийнятими в суспільстві, виховання патріотизму, колективізму, свідомої дисципліни та організованості, громадянської і соціальної відповідальності, непримиренності до аморальних вчинків, до порушників норм і правил культурної поведінки.

Це планомірний, цілеспрямований вплив на морально-емоційний розвиток людини через організацію умов, в яких формується її духовна, емоційна, світоглядна сфери та поведінка відповідно до загальнолюдських та національних морально-етичних цінностей [11].

Система морального виховання спрямована на формування цілісної моральної особистості, яка включає такі гуманістичні риси, як доброта, чуйність, милосердя, увага, толерантність, совість, чесність, справедливість, людська гідність, повага і любов до людей, правдивість і скромність, сміливість і мужність.

Зміст морального виховання містить в собі принципи, норми, правила моралі та прогресивні традиції, які становлять частину духовного життя народу. Прикладом морального виховання є народні традиції, шановливе ставлення до батьківщини, суспільства, праці, до людей і самих себе.

Екологічне виховання покликане забезпечити підрастаюче покоління науковими знаннями про взаємозв'язок природи і суспільства, допомогти зрозуміти багатогранне значення природи для суспільства в цілому і кожної людини зокрема, сформуванню розуміння, що природа – це першооснова існування людини, а людина - частина природи, виховати свідоме добре ставлення до неї, почуття відповідальності за навколишнє середовище як національну і загальнолюдську цінність, розвивати творчу активність щодо

охорони та перетворення оточуючого середовища, виховувати любов до рідної природи.

Таке виховання передбачає реалізацію заходів, спрямованих на попередження злочинів і злочинності, вдосконалення способу життя студентів без порушень норм моралі; розвиток умов, що сприяють збереженню здоров'я та життя молодих людей, виявлення негативних змін у поведінці студентів, вивчення причин і умов, що сприяють скоєнню злочину, попередження їх подальшого розвитку; організацію змістовного дозвілля, поліпшення роботи з підлітками, які мають девіантну поведінку, надання їм допомоги в самовихованні [53].

Метою правового виховання є формування правової свідомості на основі правових знань, уявлень, переконань, що склалися в нашому суспільстві, почуттів, що регулюють поведінку, почуття законності обраної мети, правомірності шляхів її реалізації, справедливості, активної протидії порушникам законів нашої країни; докорінне підвищення правової культури всіх учасників навчально-виховного процесу; формування здорового способу життя, попередження асоціальних проявів серед студентів, профілактика вживання наркогенних речовин [52].

Здійсненню превентивного виховання сприяють психолого-педагогічна профілактика та корекція відхилень у поведінці студентів, використання нестандартних форм виховання, просвітницька робота щодо запобігання протиправній поведінці, наркоманії, алкоголізму, захворюваності на ВІЛ та хворобам, що передаються статевим шляхом; правильне статеве виховання.

Ці напрями виховання тісно взаємопов'язані між собою і утворюють цілісну систему, яка забезпечує виховання всебічно розвиненої особистості – вільної, гуманної, духовно і творчо зрілої, фізично досконалої, громадянсько-відповідальної і мужньої, ініціативної і активної, здатної до вирішення складних проблем, готової до самооцінки і самовиховання [12].

РОЗДІЛ 2

ПРОВЕДЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ З МЕТОЮ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ

2.1. Заклад вищої освіти як виховне середовище студентів

Навчальний процес у ЗВО тісно пов'язаний із процесом виховання студентів, яке здійснюється в загальній системі професійної підготовки майбутнього фахівця.

Виховання студентів у ЗВО – це процес цілеспрямованої системної діяльності суб'єктів педагогічного процесу (викладачів) щодо формування у об'єктів (студентів) професійно значущих якостей характеру, форм загальної та професійної поведінки, який спрямований на всебічний розвиток майбутнього фахівця як активного громадянина держави та професіонала певної галузі з позитивними загальнолюдськими якостями.

Метою виховання студентів у ЗВО є підготовка інтелектуального генофонду нації, виховання національної еліти, формування особистісного потенціалу, що забезпечить високу ефективність діяльності майбутніх фахівців.

У процесі виховної роботи зі студентами реалізуються наступні завдання виховання:

1. Вивчення індивідуальних особливостей студентів.
2. Всебічне формування майбутнього фахівця із загальнолюдськими та професійними цінностями.
3. Організація дозвілля студентів.
4. Залучення студентів до самоврядування та формування у них активної життєвої позиції тощо.

Компонентами виховного процесу у ЗВО є:

- мета виховання;
- зміст виховання;
- форми виховання;
- методи виховання;
- засоби виховання;
- результат виховання.

Реалізація процесу виховання студентів у ЗВО буде ефективною при дотриманні наступних принципів:

- єдність національного і загальнолюдського;
- природовідповідність;
- культуровідповідність;
- активність, самодіяльність і творча ініціатива студентської молоді;
- демократизація виховання;
- гуманізація виховання;
- безперервність і наступність виховання;
- єдність навчання і виховання;
- цілеспрямованість;
- диференціація та індивідуалізація виховного процесу;
- етнізація;
- комплексний підхід [44].

Формування всебічно розвиненої особистості майбутнього фахівця вимагає проведення різнобічної цілеспрямованої виховної роботи в різних напрямках. Це обумовлює реалізацію наступних напрямів виховання:

- формування наукового світогляду;
- громадянське та патріотичне виховання;
- моральне виховання;
- трудове;
- художньо-естетичне виховання;
- фізичне виховання;

- економічне виховання;
- правове виховання;
- екологічне виховання тощо.

Реалізація змісту завдань визначених напрямів передбачає врахування специфіки майбутньої професійної діяльності фахівців, необхідних для цього людських і професійних якостей.

Громадянське та патріотичне виховання – це цілеспрямована виховна діяльність ЗВО, яка спрямована на формування почуття національної гідності студентів, знань з історії, традиції та сучасний стан розвитку українського народу та держави, активної життєвої позиції тощо.

Моральне виховання – це виховна діяльність вищого навчального закладу, спрямована на формування у студентів стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності.

Систему моральних цінностей поділяють на (О. Вишневський):

- абсолютно вічні;
- національні;
- громадянські;
- сімейні;
- цінності особистого життя.

Серед моральних якостей, які мають особливе значення для майбутньої професійної діяльності, виокремлюють (Н. Дяченко):

- професійний обов'язок;
- професійну честь;
- професійну гордість;
- професійну етику.

Майбутні фахівці повинні усвідомлювати, що вони самі відповідають за свої вчинки, що кожен їх крок буде морально оцінено. Лише за цієї умови студенти будуть готові до роботи в професійному колективі.

Важливо, щоб студенти знали моральні вимоги щодо професій, які вони

опановують, і якості, які повинні виховати в собі, щоб відповідати цим вимогам. Засвоєння норм професійної етики допомагає молодій людині швидше професійно адаптуватися.

Ефективність морального виховання студентів визначають такі чинники:

- створення у вищому навчальному закладі психологічного клімату поваги до моральних норм, правил людського співжиття;
- відповідність змісту морального виховання його меті й рівню морального розвитку студентів, особливостей їх майбутнього фаху;
- превентивне (профілактичне) проведення виховних заходів з акцентуванням уваги на запобіганні аморальним явищам у студентському середовищі;
- підтвердження декларованих педагогами моральних принципів їх моральною практикою, яка б відповідала найвищим критеріям моральності.

Трудове виховання – процес формування потреби в праці і сумлінного, творчого ставлення до неї, високих морально-професійних рис громадянина, працівника, фахівця, вироблення практичних умінь і навичок культури праці.

Найважливішим завданнями трудового виховання студентів є:

- формування у них професійних здібностей і потреб, умінь, навичок, звичок професійного призначення;
- психологічна підготовка до праці з обраної спеціальності;
- виховання волі, терпеливості і наполегливості в подоланні труднощів [15].

Трудове виховання студентів здійснюється в процесі усіх видів діяльності студента:

- навчальній праці;
- науково-дослідній роботі;
- виробничій практиці;
- громадській діяльності;
- побутовій праці.

У трудовому вихованні студентів необхідно, щоб пропонована їм праця

ґрунтувалася на таких важливих засадах: ефективне використання робочого часу, раціональні прийоми праці, економне витрачання матеріалів, електроенергії, естетичний вигляд виробу, дотримання особистої гігієни й техніки безпеки тощо.

Критерієм трудової вихованості студентів є висока особиста зацікавленість і продуктивність праці, відмінна якість продукції, трудова активність і творче, раціоналізаторське ставлення до процесу праці, трудова, виробнича, технологічна дисципліна.

Художньо-естетичне виховання – складова виховного процесу, спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси, в усіх сферах діяльності людини.

Метою естетичного виховання у закладі вищої освіти є формування у майбутнього спеціаліста естетичної культури – мати здатності особистості до повноцінного сприймання прекрасного у мистецтві і дійсності, прагнення й уміння будувати своє життя та діяльність за законами краси.

Ефективність естетичного виховання студентів значною мірою залежить від умілого використання педагогами різноманітних способів і засобів: створення естетичних ситуацій, які передбачають оцінювання (ознайомлення з творами мистецтва та їх обговорення); використання естетичного потенціалу усіх навчальних дисциплін; впровадження естетичних елементів у структуру знань та ін.

Для високої ефективності естетичного виховання студентів необхідно:

- створити у вищому навчальному закладі естетично привабливу обстановку;
- використовувати у виховній роботі зі студентами потенційні можливості народних традицій та обрядів;
- забезпечувати високу естетичну культуру викладачів і студентів, а також виховних заходів;
- залучати до підготовки і проведення заходів якомога більше студентів і відомих людей зі сфери культури [20].

Фізичне виховання – система соціально-педагогічних заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я, загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок і вмінь.

Фізичне виховання у закладі вищої освіти є невід'ємною частиною формування загальної і професійної культури особистості сучасного фахівця, системи гуманістичного виховання студентів.

Як навчальна дисципліна, обов'язкова для усіх спеціальностей, вона є також засобом оптимізації фізичного і фізіологічного стану студентів у процесі професійної підготовки.

Фізичне виховання спрямоване на розв'язання таких специфічних завдань:

- формування у студентів високих вольових і фізичних якостей;
- формування готовності до високопродуктивної праці;
- збереження і зміцнення здоров'я студентів, сприяння всебічному розвитку організму;
- підтримання високої працездатності протягом усього періоду навчання, всебічна фізична підготовка;
- професійно-прикладна фізична підготовка студентів з урахуванням особливостей майбутньої трудової діяльності;
- виховання усвідомлення необхідності регулярно займатися фізичною культурою і спортом.

Фізичне виховання студентів у закладах вищої освіти здійснюється протягом усього періоду навчання в таких формах: навчальні заняття, самостійні заняття фізичною культурою, спортом і туризмом, фізичні вправи в режимі дня, масові оздоровчі, фізкультурні та спортивні заходи. Усі форми взаємопов'язані, доповнюють одна одну, постають як цілісний процес фізичного вдосконалення.

Ефективність фізичного виховання значною мірою залежить від мотивів, які стимулюють активність особистості:

- фізичне вдосконалення пов'язане з прагненням прискорити темпи власного розвитку, мати гідне місце в оточенні, домогтися уваги;
- дружня солідарність продиктована бажанням бути разом з друзями, співпрацювати з ними;
- відповідальність зумовлена необхідністю відвідувати заняття з фізичної культури, виконувати вимоги навчальної програми;
- суперництво пов'язане з бажанням виділитися, підняти свій престиж, бути першим;
- спортивний мотив зумовлений прагненням досягнути значних результатів; ігровий, що є засобом розваги, нервової розрядки, відпочинку та ін.

Фізична культура і спорт сприяють підвищенню і збереженню працездатності на тривалий час, зміцнюють організм, підвищують його опір захворюванням, позитивно впливають на функції всіх систем організму, що є надійним фундаментом успішної професійної діяльності фахівця [13].

Економічне виховання – педагогічна діяльність, спрямована на формування на основі спеціальних знань економічної свідомості, економічного мислення, умінь і навичок економічної діяльності, економічно значущих якостей особистості.

Ринкова економіка передбачає формування нової особистості – дбайливої, упевненої у власних силах, ініціативної, здатної самостійно орієнтуватися в економічній ситуації, ознайомленої із досягненнями світової економічної думки і практики. Формування такого типу особистості вимагає належного економічного виховання студентів вищої школи.

Економічне виховання має бути зорієнтоване на формування (С.Шпак):

- економічного мислення, почуття власника, реального господаря;
- вміння прогнозувати наслідки своїх рішень, економічно обґрунтовувати ставлення до праці та її результатів;
- усвідомлення свого статусу платника податку, його прав і обов'язків; прагнення до нарощування трудових доходів, до поліпшення якості життя;
- готовності брати участь у різноманітних формах економічної діяльності;

моральний вибір у ситуаціях, пов'язаних з економічною діяльністю;

- вміння долати економічні труднощі в кризовій ситуації;
- здатність ефективно використовувати механізм соціально-економічного захисту своїх та суспільних інтересів [9].

Досягнення зазначеної мети в економічному вихованні студентів можливе за умови вивчення основних напрямів розвитку економіки держави, формування економічної свідомості та мислення, бажання досконало володіти обраною професією; формування навичок раціональної організації праці та економного використання бюджету часу (навчального і особистого), а також елементарних навичок економічного рахунку, вміння співвідносити затрати праці й кінцевий результат з кожного виду діяльності; виховання бережливості, ініціативності, діловитості, дисциплінованості.

Економічне виховання студентів проводиться у межах навчальної та позааудиторної роботи.

У позааудиторній роботі з економічного виховання використовуються різні її методи і форми: лекції, бесіди, зустрічі «за круглим столом», вечори запитань і відповідей, економічні олімпіади, вікторини, диспути на економічні теми, зустрічі студентів з економістами, приватними підприємцями тощо.

Правове виховання – виховна діяльність закладу вищої освіти, правоохоронних органів, спрямована на формування у студентів правової свідомості та навичок і звичок правомірної поведінки.

Правове виховання, як складова національного виховання, є одним із шляхів формування повноцінного громадянина України у період глибоких соціальних, економічних та політичних перетворень. Тільки достатньо підготовлений у правовому плані, високоморальний фахівець може орієнтуватися у правовій політиці своєї держави і суворо дотримуватись законності.

Екологічне виховання – педагогічна діяльність спрямована на формування у студентів екологічної культури.

Екологічна культура передбачає наявність:

- глибоких знань про навколишнє середовище, екологічний стиль мислення, що зумовлює відповідальне ставлення до природи та свого здоров'я;
- уміння і досвід розв'язання екологічних проблем;
- безпосередню участь у природоохоронній роботі, а також здатність прогнозувати можливі негативні віддалені наслідки природоперетворювальної діяльності людини [10].

Важливим компонентом екологічної вихованості є екологічна свідомість особистості, тобто сукупність знань, уявлень людини про її взаємозв'язки, взаємозалежності, взаємодію зі світом природи. На цій основі формується відповідне позитивне ставлення до природи, а також усвідомлення людиною себе як її частини.

Важливою якістю екологічно вихованої особистості є сформованість у неї екологічної відповідальності, тобто усвідомлення необхідності брати на себе конкретні зобов'язання для гармонізації її зв'язків із навколишнім середовищем, та здатність прогнозувати наслідки власної діяльності.

Форми позааудиторної виховної роботи зі студентами:

- інформування;
- диспути;
- читацькі конференції;
- лекції;
- зустрічі з цікавими людьми;
- усні журнали;
- бесіди за круглим столом;
- вечори;
- конкурси;
- гуртки;
- відвідування театрів, музеїв, виставок;
- екскурсії тощо.

Одним із напрямків соціально-педагогічної роботи у виші є інститут кураторства.

Куратор – особа, яка є посередником між студентською академічною групою та адміністрацією вишу у плані соціально-педагогічної роботи. Виховання поряд з навчанням є одним з компонентів освіти, сутність якого полягає у розвитку особистості того, кого навчають. Отже, виховна діяльність повинна бути присутня не тільки у поза навчальній роботі, а й у навчальному процесі.

У куратора академічної групи багато функцій:

- інформативна;
- організаційна;
- контролююча;
- комунікативна;
- творча.

Із досвіду визначено, що питання щодо навчання студентів успішніше вирішує куратор академічної групи, оскільки саме він знає студентів краще за інших викладачів.

Отже, будучи посередником, педагог, який виконує функції куратора групи – це перш за все наставник, той хто виявляє потенціал студента та спрямовує його у необхідному напрямку.

Умови в яких має організовувати роботу куратор академічної групи: обізнаність куратора стосовно вікових психофізіологічних особливостей студентів, їх мотивації, основи групової взаємодії, критичні точки спілкування.

Оцінку якості участі викладачів у виховній роботі можна визначити за певними показниками, серед яких: організація відвідування музеїв, виставок, театрів, проведення круглих столів, організація гуртків за інтересами, спортивних змагань на рівні вишу, міста, країни; висвітлення цих заходів у ЗМІ.

Важливим аспектом ефективної діяльності кураторської роботи є зацікавленість адміністрації вишу у даному виді діяльності. Наявність розвиненого інституту кураторства у виші дозволяє зменшити випадки порушення правил розпорядку та знизити відсутність студентів під час

навчального процесу [8].

Україна стоїть сьогодні перед рядом проблем в усіх сферах життя, але найбільш актуальними є проблеми пов'язані з вихованням молодого покоління, створення надійного фундаменту для гармонійного розвитку особистості. Дуже загрозливим для нашої країни є збільшення рівня захворюваності на ВІЛ/СНІД, кількості небажаних вагітностей, молоді, яка палить, вживає алкоголь та наркотики. Щорічно кількість наркоманів в Україні зростає, приблизно на 10 відсотків. До того ж наркозалежні громадяни дедалі молодшають – вік, у якому починають вживати наркотики, становить 13-15 років. Ці підлітки у більшості своїй після закінчення школи йдуть навчатися у вищі навчальні заклади [26].

Мінливість процесів суспільного розвитку ставлять перед освітою, покликану здійснювати випереджаючі функції, нову проблему: підготовку людини до життя в умовах мінливого світу з пріоритетними цінностями особистості. Однак феномен виховання опинився на периферії як теорії, так і практики вітчизняної педагогічної науки. Поширеною помилкою практики виховання є підміна відносин до цінностей сучасного життя набором якостей особистості.

Ціннісні відносини – це відносини людини до найвищих цінностей, таких, як «людина», «життя», «суспільство», «праця», «пізнання».

В останні роки в наукових працях поширення набуває термін «духовне становлення» студента. Духовне становлення передбачає інтеграцію духовного компонента в навчання, яка являє собою не просто наявність виховних годин, повчальних прикладів тощо. Інтеграція духовності в навчання – це спосіб життя (перш за все викладача).

Кожен викладач має сприяти створенню умов для ціннісного ставлення молодої людини до сім'ї, здорового способу життя, праці, професії, культури, людини, до себе, до Бога.

Отже, якщо буде ігноруватися соціально-педагогічний компонент в навчальному процесі, суспільство може втратити ціле покоління, а отже, майбутнє нації [42].

2.2. Діагностика девіантної поведінки студентів

У основу побудови системи соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки студентської молоді лягла вихідна концепція, яка складається з того, що систему соціально-педагогічна профілактика розглядається не як окреме соціально-педагогічне явище, а як цілісна педагогічну систему заходів. До важливих концептуальних положень відноситься ідея про те, що основою профілактичної діяльності є ідеї гуманістичної філософії про цінність людської особистості, про право людини на соціальний захист, про гуманізацію умов навчання і виховання; що профілактика девіантної поведінки повинна здійснюватись обов'язково по запобіганню вживання всіх психоактивних речовин одночасно [58].

У пропонованій в цій роботі системи профілактики девіантної поведінки форми і методи профілактичної роботи діють тільки у своїй нерозривній єдності.

Основою розробки став системний підхід, який є сьогодні важливим напрямком сучасного наукового пізнання, у тому числі і соціально-педагогічних досліджень [24].

Метою системи профілактики девіантної поведінки є відмова студентів від вживання психоактивних речовин.

Завданнями системи профілактики девіантної поведінки є:

- створити соціальні умови для усунення умов та факторів девіантної поведінки;
- роз'яснити сутність і зміст впливу на організм людини психоактивних речовин;
- сформувати у студентів навички відмови від пропозицій вживання психоактивних речовин.

Об'єктом системи профілактики девіантної поведінки виступають студенти ЗВО. Контингент студентів є дуже неоднорідним [43].

Невід'ємним компонентом системи профілактики девіантної поведінки є

зміст профілактичної роботи. За змістом профілактику було поділено на первинну, вторинну, третинну.

Первинна профілактика спрямована на попередження розвитку захворювань, і в наркології включає заходи боротьби зі шкідливим для здоров'я вживанням алкоголю, наркотичних і інших психоактивних токсичних речовин.

Первинна профілактика підрозділяється на радикальну і ранню. Радикальна профілактика містить у собі доміанти соціально-культурних умов життя студентів (пропаганда здорового способу життя, спорт, санітарне просвітництво і т.п.) і заходи, що забороняють і контролюють споживання і поширення алкоголю, наркотичних й інших психоактивних речовин.

Рання профілактика містить у собі як виявлення осіб, які зловживають без залежності, так і попередження розвитку залежності.

Методи раннього або своєчасного виявлення фактів девіантної поведінки можуть істотно вплинути на подальший її розвиток завдяки своєчасному втручанням. Методологічно вони виконують задачі інформування батьків, а також співробітників освітніх й інших установ про різноманітні ознаки вживання психоактивних речовин. Крім того, сюди відноситься й інформація про те, що необхідно робити, коли студент почав вживати психоактивні речовини [27].

Особливо слід зазначити наступне: під первинною профілактикою ми розуміємо зміну соціальних умов, що призводять до розвитку хвороби, і лікарі-наркологи цілком обґрунтовано доходять до висновку, що «медицина сьогодні впливати на соціальні умови не в змозі і лікарі первинною профілактикою займатися не можуть». Первинну профілактику ще називають «соціальною профілактикою», тому що вона впливає на комплекс соціальних умов, які сприяють збереженню і розвитку здоров'я, запобігаючи несприятливому впливу чинників соціального та природного середовища. Таким чином, до первинної профілактики можна відносити як заходи, які запобігають виникненню наркотизму, так і заходи, які підвищують власний опір індивіда до наркотизму [5].

До форм і методів вторинної профілактики ми відносимо: відвідування наркодиспансеру та бесіди студентів з наркоманами, що знаходяться на лікуванні; бесіди із запрошеними на виховні години працівниками кримінальної служби міліції у справах неповнолітніх, відділу з незаконного обігу наркотичних речовин, працівниками центру соціальних служб для молоді, медико-соціального реабілітаційного центру, це конкурси плакатів та стіннівок, соціально-психологічні тренінги з профілактики девіантної поведінки студентів.

До форм і методів третинної профілактики відносяться: психологічний практикум для батьків щодо «техніки безпеки» тютюнопаління та вживання алкоголю у сім'ї, а також індивідуальну роботу психолога зі студентами групи ризику: бесіди, консультації, відвідання терапевтичних співтовариств [31].

Програми формування життєвих навичок. Вчені виділяють дві основних моделі навчальних програм первинної профілактики – програма досягнення соціально-психологічної компетентності і програма навчання життєвим навичкам (навички ефективного спілкування і відповідального прийняття рішень). Ці моделі існують у різноманітних культурних умовах і формах, однак вони мають подібні задачі, ними є:

- розвиток соціальної і особистісної компетентності;
- вироблення навичок самозахисту;
- попередження виникнення проблеми.

Основними принципами формування життєвих навичок є:

Всебічність. У процесі навчання використовується різноманітні методи подачі інформації, методики тренінгу соціально-психологічних навичок і засоби закріплення вивченої поведінки. Всебічність означає орієнтацію на «цілісну людину протягом певного часу» [56].

Засвоєння знань – однієї інформації для зміни девіантної поведінки недостатньо, студенти повинні набути оптимуму знань, щоб самостійно мислити і будувати поведінку. Всебічні програми дають студентам знання шляхом концептуалізації інформації, тренінгу по її закріпленню, участі в громадському житті за місцем проживання [49].

Навички соціальної компетентності – успішна профілактика передбачає створення у студентської молоді соціально-психологічних навичок відмови від ризикових пропозицій, бачення позитивних і негативних сторін явищ, взаємодії з ровесниками, друзями, вміння пережити втрату друга, правильного вираження своїх почуттів й ін. тренінг життєвих, соціально-психологічних навичок є одним з основних компонентів профілактики наркотизму [27].

Програми формування життєвих навичок обов'язково включають навчання ефективному спілкуванню, впевненості в собі, умінню управляти своїми почуттями, вибору друзів і побудови позитивних відносин із ровесниками, зміцненню зв'язків з сім'єю й іншими значимими людьми, вирішенню проблем, критичному мисленню, прийняттю рішень, усвідомленню негативних впливів і тисків з боку ровесників і опорі їм, постановці цілей, наданню допомоги оточуючим [29].

Співробітництво різноманітних відомств і організацій є однією з умов успішної тривалої роботи превентивної програми. Для успішного проведення програми необхідні об'єднані зусилля ЗВО, фахівців у галузі профілактики, правоохоронних органів охорони здоров'я, представників урядових та громадських установ. Ціннісні орієнтації властиві будь-якій програмі, і всі учасники повинні собі уявляти ціннісну основу реалізованої ними програми. Як правило, декларований програмами формування життєвих навичок набір цінностей включає самодисципліну, відповідальність, чесність, поважне ставлення до людей, виконання обов'язків у сім'ї, ЗВО, громаді. Зв'язок програми передбачає прийняття і підтримку громадою програм профілактики наркотизму. Програми формування життєвих навичок розробляють з розрахунком об'єднати ЗВО і громаду у прагненні передати студентам навички ефективної комунікації там, де вони живуть, навчаються, працюють [4].

Навчання здорового способу життя. Крім програм формування життєвих навичок, у системі освіти активно використовується різноманітні програми навчання здоровому способу життя. Вони здійснюються за декількома стратегічними моделями .

Медична модель. До неї залучають медпрацівників для читання лекцій про шкідливість девіантної поведінки. Ця модель часто називається профілактичною, вона цілком побудована на інформуванні студентів і є чисто когнітивною. Цю стратегію описують формулою «знання – ставлення – поведінка». Але ефективність такої програми дуже слабка.

Освітня модель. Базується на положенні, що рішення має бути прийняте на основі достовірної інформації особисто молодою людиною. Розроблені покрокові стратегії прийняття подібних рішень, але вони базуються більш на особистісних і соціальних аспектах (ставлення до поведінки й нормативні уявлення), ніж на чинниках, пов'язаних із можливою хворобою.

Радикально-політична модель. Містить у собі освітню модель, але її доповнює зовнішнє сприяння становленню здорового способу життя. Наголос робиться на посиленні такої якості, як впевненість у собі. Модель засвоює рольові моделі батьків та ровесників і прагне до поведінки, яка схвалюється референтною групою (ровесників, що роблять вибір між небажанням вживати психоактивні речовини і груповими нормами, які передбачають їхнє вживання) [55].

Модель самопосилення. У її рамках об'єднана достовірна інформація медичної (профілактичної) моделі, навички прийняття рішень, що розвивається в рамках освітньої моделі, а також зусилля, які надають психологічну підтримку і стимулюють здоровий спосіб життя соціального оточення. Ця модель найбільш ефективна, тому що носить комплексний характер [6].

Програма рівний – рівному. Для того, щоб знизити ризик вживання наркотиків, до превентивної роботи залучають тих, у кого був досвід споживання наркотиків [54].

На цьому положенні заснована більшість програм вторинної і третинної профілактики за типом «12 кроків». Багатий досвід набутий цим товариством не можна ігнорувати, насамперед через їхню високу ефективність, доведену часом. Такі організації, як «Анонімні Алкоголіки» й «Анонімні Наркомани», які працюють більш ніж 80 років, можуть багато чому навчити офіційні організації,

як проводити антинаркотичну й антиалкогольну роботу [28].

В наступному розділі більш детально будуть розглянуті методи соціально-педагогічної роботи зі студентами ЗВО.

2.3. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки студентської молоді

Існують різні форми соціально-педагогічної роботи з профілактики девіантної поведінки серед студентів. Прикладом найбільш ефективної роботи в даному напрямку є діяльність неурядових організацій. Проаналізуємо цей напрям соціально-педагогічної профілактики на прикладі діяльності найбільш відомої неурядової організації в нашому регіоні – Благодійного фонду «Сподівання».

Благодійний фонд (БФ) «Сподівання» є членом Євразійської Мережі проектів зниження шкоди, членом Всеукраїнської Асоціації зниження шкоди, ВБФ «Коаліції ВІЛ-сервісних організацій», членом Всеукраїнської асоціації «Рівний – рівному» .

Основною метою діяльності Фонду є сприяння розвитку загальнодоступної системи добродійної допомоги особам, які мають проблеми вживання наркотиків, алкоголю, ВІЛ – інфікованим, хворим на СНІД та членам їх сімей, а також поширення громадського руху проти наркотиків та СНІДу, за здоровий спосіб життя; об'єднання фізичних та юридичних осіб Запорізького регіону для реалізації благодійних програм у цьому напрямку.

Одним з головних завдань БФ «Сподівання» є реалізація профілактичного напрямку діяльності щодо зменшення темпів поширення ВІЛ/СНІД серед молоді. Запропонована ініціатива «Програми з профілактики ВІЛ серед уразливих груп населення у місті Запоріжжя, Україна» це дворічний проект, спрямований на зниження поширеності ВІЛ-інфекції серед молоді через скорочення передачі інфекції шляхом вдосконалення аутріч-роботи, послуг,

навичок, умінь та можливостей організацій та окремих осіб, задіяних у реалізацію профілактичних програм у місті Запоріжжя, Україна.

Завдання проекту полягає в тому, щоб розширити охоплення та підвищити якість й комплексність послуг з профілактики ВІЛ, вдосконалення знання та практики впровадження профілактичних заходів, пов'язаних з ВІЛ та інфекціями, що передаються статевим шляхом серед студентської молоді у місті Запоріжжя.

Комбінований підхід передбачає три види втручань, що взаємно доповнюють і підсилюють одне одного: поведінкові, медичні та структурні, та утворюють три ключові компоненти проекту.

Поведінковий компонент здійснюється безпосередньо через аутріч. Його мета – знизити ризики ВІЛ/ПСШ серед студентської молоді. Оці втручання включають в себе низку програм комунікацій з метою зміни поведінки, що використовують різноманітні комунікаційні канали (наприклад, ЗМІ, контакти на рівні громади та міжособистісне спілкування) для поширення поведінкових повідомлень (меседжів), аби заохотити людей до обмеження поведінкових практик, що підвищують ризик інфікування. Поведінкові втручання також покликані підвищити прийнятність та попит на медичні втручання. Відтак пакет поведінкових втручань складається з наступного:

1. Аутріч та зміна поведінки;
2. Демонстрація, просування та розповсюдження чоловічих та жіночих презервативів, та лубрикантів на водній основі;
3. Консультування та розвиток вміння домовлятися про використання презервативів.

Використання презервативів вважається одним з провідних методів попередження ВІЛ та ПСШ. Втім, ефективність цього методу залежить від правильності та постійності використання презервативів. Наразі існують факти, що свідчать про дієвість програм пропагування презервативів у профілактиці ВІЛ-інфекції та інших ПСШ. Забезпечення доступності та пропаганда жіночих та чоловічих презервативів і лубрикантів стане важливим компонентом

втручань.

Медичні втручання зазвичай включають в себе скрінінг (діагностику) та лікування ІПСШ, консультування та тестування на ВІЛ (включаючи консультування та тестування за ініціативи постачальника послуг – КТПП), лікування та догляд у зв'язку з ВІЛ, скрінінг на туберкульоз (ТБ) та пов'язані з ним стани, пост-контактну профілактику (ПКП), пропаганду презервативів. Механізм надання послуг у різних місцях може відрізнятися в залежності від потреб, компетентності знань та досвіду як спільноти, так і організації-виконавця.

Медичні втручання в рамках проекту здійснюватимуться через існуючу мережу державних клінік, соціальних служб та неурядових організацій..

Мета скрінінгу (діагностики) та лікування ІПСШ серед молоді полягає у виявленні, лікуванні та попередженні майбутнього інфікування й передачі інфекцій, що передаються статевим шляхом.

Запорізька клініка, дружня до молоді, буде основним закладом, де надаватимуться відповідні послуги.

В рамках втручань буде вжито заходів для того, щоб консультування та тестування на ВІЛ відповідало базовим принципам самовизначення впродовж усього процесу добровільного тестування, а також вимогам приватності та конфіденційності, поінформованого прийняття рішень після надання поінформованої згоди, та захисту.

Просвітницька робота за методом «рівний – рівному» та працівники аутріч допоможуть підтримувати сьогодні послуги тестування на ВІЛ, які пропонує більшість установ та сервісних організації, що працюють з молодими людьми у місті Запоріжжя.

Клініка, дружня до молоді та БФ «Сподівання» можуть надавати послуги тестування на ВІЛ у клініці, або спрямовувати студентів у інші медичні заклади, де надаються такі послуги.

Безпосередньо цей проект стосується профілактики ВІЛ / ІПСШ серед студентської молоді, тому так багато уваги приділяється йому в цій роботі.

Завдяки соціальним працівникам налагоджується співпраця між ВНЗ та клінікою, дружньою до молоді в рамках проекту [25].

На території Запорізького вищого професійного училища було проведено заняття на тему: «Що треба знати про ВІЛ/СНІД».

Основними завданнями заняття були:

- підвищення рівня інформованості підлітків по проблемам, пов'язаним з ВІЛ;
- запобігання поширенню ВІЛ-інфекції через формування мотивації до дотримання здорового способу життя у учасників тренінгу, у тому числі тестування на ВІЛ.

Проводилось опитування студентів з попередніх тем. Далі було інформування щодо різниці між «ВІЛ» та «СНІДом», а також щодо шляхів передачі ВІЛ-інфекції. Деякі студенти вказували навіть свої побоювання відносно даного захворювання.

Далі відбувалося закріплення отриманої інформації за допомогою вправ «Ступені ризику передачі ВІЛ» та «Міфи та факти». Студенти вже самі акцентували увагу на необхідності дотримання безпечної поведінки, робили висновки щодо того, як не помилитися у прийнятті важливих рішень, наслідком яких може стати навіть життя [62].

Перед закінченням заняття студентам було запропоновано безкоштовне та анонімне тестування на ВІЛ. Сім студентів добровільно дали згоду на проходження тесту на ВІЛ та заповнили спеціальні анкети.

Заняття було змістовним, що сприяло:

- а) підвищенню рівня інформованості студентів з проблеми ВІЛ-інфекції;
- б) формування мотивації до дотримання здорового способу життя у учасників тренінгу і поширенню інформації про профілактику.
- в) розумінню необхідності тестування на ВІЛ.

На протязі усього циклу тренінгів стабільно відвідували всі заняття 18 із 24 осіб. Студенти, котрі завжди був присутні на заняттях, активно приймали участь у всіх вправах та завданнях та були зацікавлені в процесі навчання.

Виявилось також, що в питаннях статевих стосунків дівчата більш обізнані ніж хлопці.

Багатьма вітчизняними та зарубіжними дослідниками було доведено, що розповсюдження ВІЛ-інфекції серед молоді безпосередньо пов'язано з вживанням наркотичних речовин, а отже рання профілактика є важливою та дієвою.

2.4. Характеристика та аналіз результатів дослідження

Метою проведеного дослідження було вивчення ставлення молоді міста Запоріжжя до проблем наркоманії, розповсюдження цієї проблеми у молодіжному середовищі, та виявлення верств студентської молоді, які підпадають під «групу ризику» .

В опитанні прийняло участь 24 респонденти – студенти Запорізького вищого професійного училища м. Запоріжжя. Результати дослідження можуть бути використані для розробки та впровадження системи профілактичних заходів, націлених на попередження розповсюдження наркоманії як соціального явища серед студентів.

Мета дослідження – вивчення ставлення молоді міста до проблеми наркоманії.

Поставлена мета досягалася рішенням наступних задач:

1. Вивчення ставлення молоді до наркотиків.
2. Виявлення головних чинників, сприяючих вживанню наркотиків.
3. Визначення вікового цензу початку вживання наркотиків.
4. Виявлення найбільш розповсюджених у молодіжному середовищі наркотиків.
5. Визначення ступеню обізнаності молоді про негативні наслідки вживання наркотиків.

Під час дослідження були запропонована анкета (Додаток А).

Як свідчать результати проведеного опитування, знайомство з наркотичними засобами мав майже кожен другий студент.

Приблизно кожний третій респондент з числа студентів відповів, що він вживає наркотики епізодично, але при будь-якій нагоді. Регулярно вживають наркотики 3% опитаних.

Вживають наркотики найчастіше з друзями, або у компаніях. 7,6% – один; 12,6% – в компанії де вживають наркотики; 87,4% – з друзями.

Опитування показало, що наркоманія значно помолодшала. Приблизно 47% респондентів, які пробували який-небудь наркотик, вперше зробили це у 13-15-літньому віці.

Окрім значного «помолодшання» наркоманії, помітна тенденція вживання наркотиків власного виробництва, які вміщують понад двадцяти – тридцяти алкалоїдів і призводять до швидкої фізичної, психічної та моральної деградації.

Найпоширенішим у молодіжному середовищі наркотиками, по даним опитування, є похідні коноплі (90% відповідей).

У теперішній час значно зростає потенційна база наркоманії за рахунок «групи ризику», тобто тих верств підлітків та молоді, для яких наркотики мають позитивну цінність. Так, кожний десятий учасник опитування констатував, що він допускає для себе особисто можливість вживання наркотиків, як засіб виходу з скрутного становища. 8% – порадили друзі спробувати наркотик, 10% – хотілося забути про проблеми, 4% – інші обставини, 78% – цікавість. Наркоманія – соціальне явище і його легше запобігти, ніж вилікувати. Необхідність профілактичної роботи серед молоді доводить те, що перша спроба вживання наркотиків обумовлена найчастіше цікавістю. До того ж, приблизно кожний п'ятий опитуваний констатував, що він не знає усіх негативних наслідків вживання наркотиків. Даних цього дослідження не достатньо для того, щоб створити ефективну програму соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки для студентів.

Для розробки системи заходів профілактики девіантної поведінки

студентів ми спиралися на дослідження Г. Золотової [23].

У цілому в експериментальному дослідженні взяли участь 412 студентів. Цих студентів було обрано з двох коледжів, які знаходяться на території України.

Жоден зі студентів не залучився до вживання токсикологічних речовин, а ті, що вживали 1-2 рази в житті (0,8%) і ті, хто ускладнились раніше дати відповідь, кинули їх вживання (3% опитуваних). В ЕГ ті, хто ніколи не вживали наркотики, так і не почали цього робити (79,2%), у КГ – це 31%. У ЕГ 13% опитуваних указали, що кинули вживання наркотиків, у КГ цей показник складає 1,2%. Міцні алкогольні напої в ЕГ 0,2% опитуваних за цей час спробували, у КГ спробували 4,2%. В ЕГ припинили вживання горілки і самогону 14% респондентів, у КГ таких не виявилось. Повністю припинили вживання слабоалкогольних напоїв в ЕГ 0,8% опитуваних, у КГ таких не виявилось.

У ЕГ 0,8% спробували палити тютюн, у КГ спробували 18%. Кинули палити в ЕГ 12,2% опитуваних, у КГ таких не виявилось [23].

Спираючись на результати експерименту було доведено, що після введення в дію системи заходів профілактики девіантної поведінки було досягнуто значне зниження рівнів вживання психоактивних речовин.

Дослідження рівнів розвитку девіантної поведінки показало, що в контрольній і експериментальній групі спостерігається позитивна динаміка в зміні рівнів девіантної поведінки (зниження високого рівня й підвищення середнього й мінімального рівнів), але в експериментальній групі дані зміни більш очевидні (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

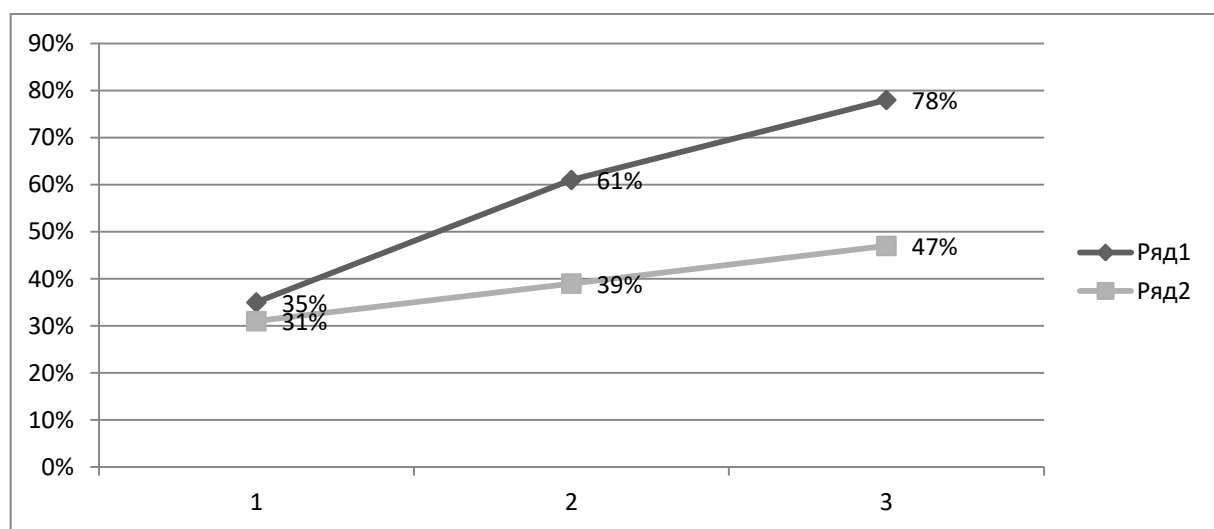
Динаміки розвитку девіантної поведінки студентів по рівням

Рівні розвитку девіантної поведінки	Експериментальна група		Контрольна група	
	Констатувальний зріз %	Контрольний зріз, %	Констатувальний зріз %	Контрольний зріз, %
високий	26,7%	7,0%	25,7%	21,4%
середній	56,4%	70,9%	59,0%	61,5%

мінімальний	16,9%	22,1%	15,3%	17,1%
-------------	-------	-------	-------	-------

В експериментальній групі (ЕГ) високий рівень розвитку девіантної поведінки знизився на 19,7%, тоді як у контрольній групі (КГ) тільки на 4,3%, середній рівень виріс в ЕГ на 14,5%, у КГ – на 2,5%, різниця мінімального рівня в ЕГ склала 5,2%, у КГ – 1,8%.

Зросла соціальна активність студентів (рис. 2.1.), але в експериментальній групі показники вище в 2,7 рази (за період експерименту в ЕГ активність зросла на 43%, у КГ – на 16%).



Позначення: Ряд 1 – ЕГ; Ряд 2 – КГ

Рис. 2.1. Зміна активності студентів ЕГ і КГ

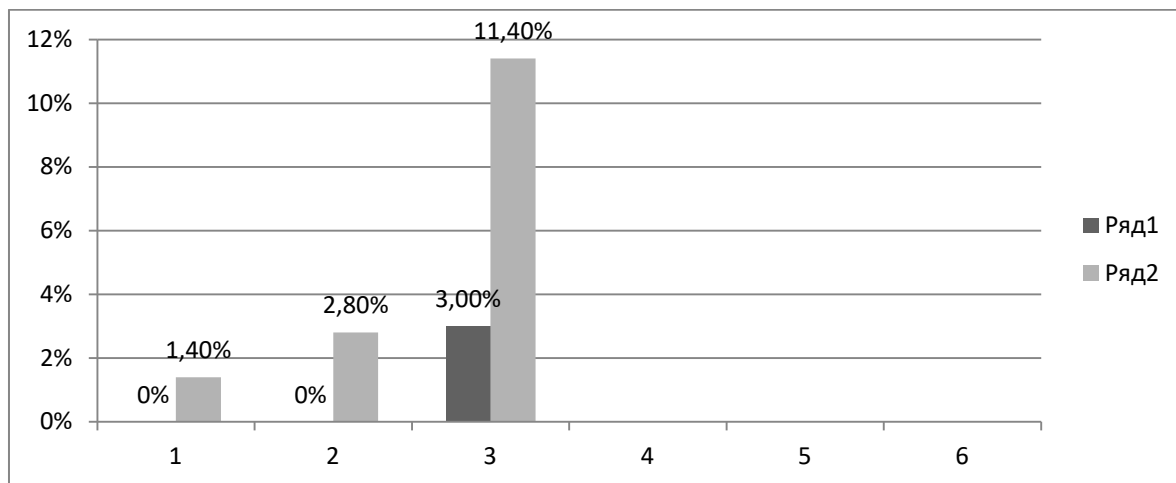
Додатковими показниками, що підтверджують зниження рівня розвитку девіантної поведінки експериментальної групи, студентів стали: відсутність відсівання, студентів в процесі навчання, відсутність здійснених карних правопорушень (рис. 2.2.).

При співвіднесенні результатів експерименту з поставленими завданнями вирішувалися наступні питання:

- чи є розходження в характеристиках експериментальної й контрольної груп результатом реалізації моделі або вони обумовлені іншими факторами;
- як співвідносяться показники зміни рівня розвитку девіантної поведінки й особистісного росту студентів в контрольній і експериментальній групах;

- чи перевершують показники особистісного росту й рівня розвитку девіантної поведінки в експериментальній групі аналогічні дані в контрольній групі;

- у якому ступені професійна компетентність педагогів, що здійснюють виховно-профілактичну діяльність, впливає на її результати.



Позначення: 1. відсів учнів; 2. карні злочини;
3. адміністративні правопорушення
Ряд 1 – ЕГ; Ряд 2 – КГ

Рис. 2.2. Порівняльні результати ЕГ та КГ по додатковим показникам

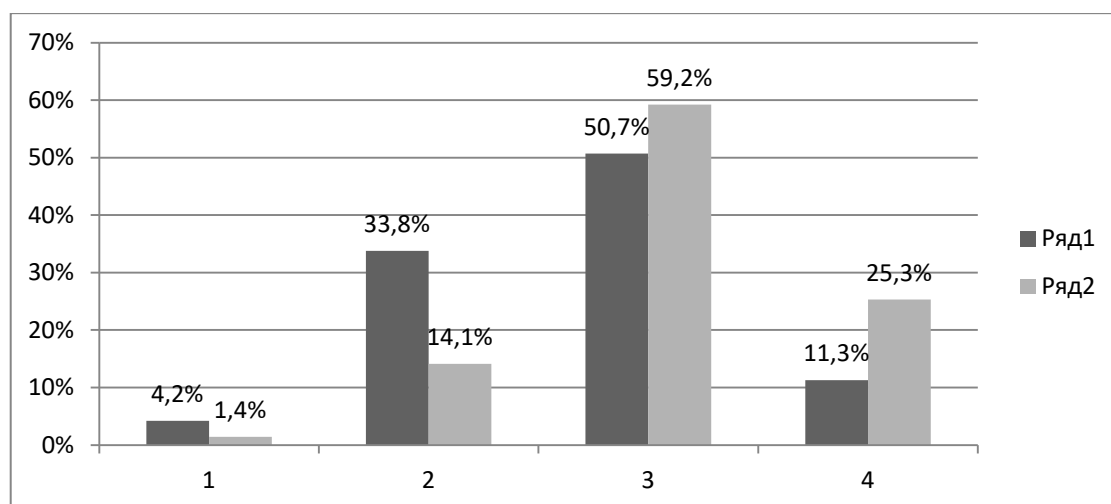
Для з'ясування питання чи є розходження в характеристиках експериментальної й контрольної груп результатом реалізації моделі, був проведений якісний аналіз перерозподілу студентів по зафіксованих рівнях розвитку девіантної поведінки.

Аналіз результатів показав, що в експериментальній і контрольній групі перерозподіл студентів по рівнях відбувалося по-різному. Так, в експериментальній групі майже половина підлітків (45,1%) «перейшли» на сусідній більш високий рівень (з високого в середній, із середнього в мінімальний); при цьому «перехід» на більш низький рівень не зафіксований. У контрольній групі спостерігався «перехід» на середній рівень як з високого (4,3%), так і з мінімального (19,7%) а: на «високий (яскраво виражений)» рівень розвитку девіацій із середнього рівня «перейшли» 8,6% (6 чол., з них 4 чол. стали систематично вживати алкоголь, 3 чол. постійно допускати пропуски занять і 2

чол. вчинили карні правопорушення), що свідчить про недостатню виховно-профілактичну діяльність з студентами контрольної групи.

З врахуванням того, що умови експерименту були однаковими для контрольної і експериментальної групи, можна зробити висновок, що розходження у характеристиках експериментальної й контрольної груп є результатом комплексної діяльності відповідно до моделі профілактики девіантної поведінки студентів.

З метою визначення ефективності моделі профілактики девіантної поведінки було з'ясовано: як співвідносяться результати експерименту рівня розвитку девіантної поведінки (за обраними показниками) і рівня особистісного росту студентів (за методикою П. Степанова). Результат особистісного росту в контрольній і експериментальній групі представлений на рисунках 2.3. - 2.4.



Позначення: 1. Стійке негативне; 2. Ситуативно негативне;
3. Ситуативно-позитивне; 4. Стійке позитивне

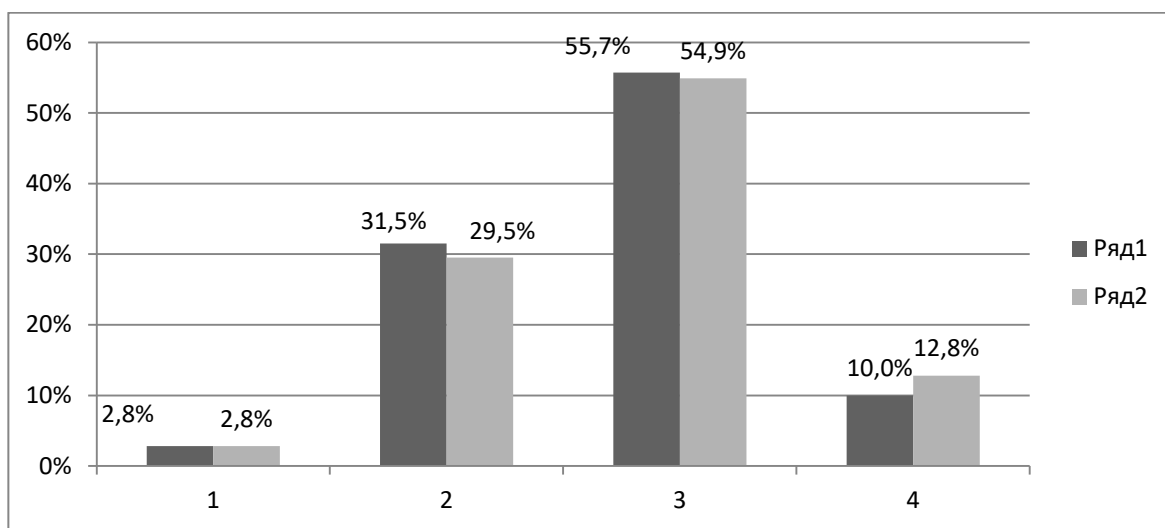
Ряд 1. – до початку експерименту; Ряд 2 – після експерименту

Рис 2.3. Динаміка показників особистісного росту експериментальної

групи

Порівняльна оцінка динаміки особистісного росту показує, що початковий рівень особистісного росту студентів (констатуючий зріз) ЕГ і КГ приблизно однаковий (різниця менш 4%), при цьому співвідношення між показниками також схоже: мінімально – стійко-негативне ставлення до основних цінностей, максимально – ситуативно-позитивне ставлення. Аналіз

контрольного зрізу показує, що в експериментальній групі відбулося помітне зниження ситуативно-негативного ставлення (в 2,3 рази) і збільшення стійко-позитивного ставлення до цінностей (в 2,2 рази). Тоді як у контрольній групі стійко-негативне й ситуативно-позитивне ставлення залишилися практично без змін, ситуативно-негативне знизилося в 1,1 рази, стійко-позитивне зросло тільки в 1,3 рази.



Позначення: 1. Стійке негативне; 2. Ситуативно негативне;
3. Ситуативно-позитивне; 4. Стійке позитивне

Ряд 1. – до початку експерименту; Ряд 2 – після експерименту

Рис 2.4. Динаміка показників особистісного росту контрольної групи

Таким чином, показники особистісного росту експериментальної групи, студентів, перевершують аналогічні показники в контрольній групі. Яскраво виражена позитивна тенденція особистісного росту підтверджує результати зниження рівня розвитку девіацій експериментальної групи, студентів, що свідчить про ефективність апробованої моделі профілактики девіантної поведінки.

У ході експерименту з'ясувалося, що результат профілактичної й корекційної роботи не завжди передбачуваний, тому що профілактика вимагає постійної активності й суб'єкта й об'єкта впливу. Саме тому після кожного циклу взаємодії необхідне виявлення студентів, які слабо сприймають вплив, після чого потрібне встановлення причин і розробка нових виховних впливів.

У ході експерименту були виявлені основні причини виникнення

девіантної поведінки:

- особистий соціальний досвід спілкування з однолітками, дорослими, сприятливій неадекватній самооцінці й негативному відношенню до навколишніх;

- недостатній рівень сформованості соціальних знань, умінь, навичок, способів саморегуляції, самоконтролю особистих емоційних і поведінкових проявів;

- недостатній рівень правосвідомості;

- індиферентність сфери інтересів;

- придбання молодого людиною досвіду девіантної поведінки, сприйманого нею як норма життя;

- невірна реалізація родиною функцій морального виховання молоді людини, що сприяє запереченню необхідності виконання соціальних моральних і культурних норм.

Виявлені причини виникнення девіантної поведінки дозволили цілеспрямовано провести індивідуальну корекційно-розвиваючу роботу. Аналіз результатів корекційно-розвиваючої роботи з студентами «групи ризику» показав позитивну динаміку в зміні психічного стану (зниження тривожності, агресивності, підвищення самооцінки), відвідуваності й успішності, зниження або припинення вживання психоактивних речовин, оптимізація міжособистісних відносин у родині й колективі групи.

Комплекс заходів по діагностиці й корекції девіантної поведінки дозволив знизити «групу ризику» на 32%, ліквідувати деякі проблеми студентів – на 64%.

Таким чином, дослідно-експериментальна діяльність по педагогічному забезпеченню профілактики девіантної поведінки, перша частина якої була описана в попередньому розділі, дозволила знизити рівень девіантної поведінки студентів, попередити карні правопорушення, підвищити рівень особистісного росту, соціальної й творчої активності студентів.

ВИСНОВКИ

Девіація – це досить поширене соціальне явище: оскільки існують правила, завжди знайдуться їх порушники. Окрім того, суспільство розвивається і потребує нових норм за для свого функціонування як системи. Ці нові норми неминуче породжують нові типи девіації. Звідси необхідність формування соціально-педагогічного підходу до профілактики девіантності студентів і розуміння її об'єктивності.

Співробітництво різноманітних відомств і організацій є однією з умов успішної тривалої роботи превентивної програми. Для успішного проведення програми необхідні об'єднані зусилля ЗВО, фахівців у галузі профілактики, правоохоронних органів охорони здоров'я, представників урядових та громадських установ.

Результати досліджень дозволили зробити такі висновки:

1. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки – це гуманістично формуюча, науково обґрунтована та своєчасна діяльність, спрямована на мінімізацію факторів соціального ризику, створення оптимальної соціальної ситуації розвитку особистості, проявлення різних видів її активності, розкриття її внутрішнього потенціалу, також пов'язана з усуванням факторів та умов вживання психоактивних речовин

2. Наркоманія - соціальне явище і його легше запобігти, ніж вилікувати. Як свідчать результати анкетування, перша спроба вживання наркотиків обумовлена найчастіше цікавістю. Результати дослідження актуалізують необхідність профілактичної роботи серед молоді. Окрім значного «помолодшання» наркоманії, помітна тенденція вживання наркотиків власного виробництва, які призводять до швидкої фізичної, психічної та моральної деградації. Найпоширенішим у молодіжному середовищі наркотиками, по даним опитування, є похідні коноплі – 90% відповідей.

У теперішній час значно зростає потенційна база наркоманії за рахунок

«групи ризику», тобто тих верств підлітків та молоді, для яких наркотики мають позитивну цінність. Так, кожний десятий учасник опитування констатував, що він допускає для себе особисто можливість вживання наркотиків як засіб виходу з скрутного становища. Водночас майже кожний п'ятий опитуваний констатував, що він не знає усіх негативних наслідків вживання наркотиків.

3. Визначено, що мета системи профілактики девіантної поведінки – це відмова студентів від вживання психоактивних речовин. Завданнями системи профілактики девіантної поведінки студентської молоді виступає: створити сприятливе середовище для усунення умов та факторів девіантної поведінки; роз'яснити сутність і зміст впливу на організм людини психоактивних речовин; сформувати у студентів навички відмови від пропозицій вживання психоактивних речовин. За змістом профілактика розподіляється на первинну, вторинну, третинну. Визначено, що форми і методи первинної профілактики – це форми і методи превентивної освіти та непрямого профілактичного впливу. Форми і методи вторинної профілактики – це форми і методи антинаркогенного виховання. Форми і методи третинної профілактики – це форми і методи корекції девіантної поведінки. Рання профілактика є найбільш доцільною в роботі зі студентською молоддю.

4. Систему профілактики девіантної поведінки студентської молоді було впроваджено у навчально-виховний процес закладу вищої освіти. Аналіз результатів впровадження системи заходів соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки студентської молоді був проведений за визначеними критеріями: морально-психологічної стійкості особистості, інформованості про сутність і зміст девіантної поведінки, ставлення до профілактики девіантної поведінки. Порівняльна оцінка показників особистісного росту учасників дослідження показує, що початковий рівень особистісного росту студентів (констатуваний зріз) ЕГ і КГ приблизно однаковий (різниця менш 4%), при цьому співвідношення між показниками також схоже: мінімально – стійко-негативне ставлення до основних цінностей, максимально – ситуативно-позитивне ставлення. Аналіз контрольного зрізу показує, що в експериментальній групі

відбулося помітне зниження ситуативно-негативного ставлення (в 2,3 рази) і збільшення стійко-позитивного ставлення до цінностей (в 2,2 рази). Тоді як у контрольній групі стійко-негативне й ситуативно-позитивне ставлення залишилися практично без змін, ситуативно-негативне знизилося в 1,1 рази, стійко-позитивне зросло тільки в 1,3 рази.

5. Реалізація системи соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки продемонструвала її дієвість. Так, показники особистісного росту експериментальної групи, студентів, перевершують аналогічні показники в контрольній групі. Яскраво виражена позитивна тенденція особистісного росту підтверджує результати зниження рівня розвитку девіацій експериментальної групи студентів, що свідчить про ефективність апробованої моделі системи заходів профілактики девіантної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артюх О. Р., Варбан М. Ю. Зміна в поведінці як складова ефективності проектів, спрямованих на профілактику негативних явищ у молодіжному середовищі. *Соціальна робота в Україні : проблеми теорії та практики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 29-31 жовт. 2009 р. Київ, 2009. Ч. II. С. 43-45.
2. Анастаси А., Урбина С. Психологическое тестирование. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 688 с.
3. Ануфриев А. Ф. Психологический диагноз: система основных понятий. Москва : Ось-89, 2006. 192 с.
4. Березин С. В., Лисецкий К. С. Психология ранней наркомании. Самара : Самарский университет, 2000. 283 с.
5. Бурмистрова Е. В. Психологическая помощь в кризисных ситуациях : методические рекомендации для специалистов системы образования. Москва : МГППУ, 2006. 184 с.
6. Вайзман И. Реабилитационная педагогика. Москва : Наука, 1996. 288 с.
7. Вайнола Р. Х., Пінчук І. М., Толстоухова С. В. Соціальна робота з підлітками та молоддю : інформ.-аналіт. звіт. Київ : УДЦССМ, 2011. 146 с.
8. Вашенка Т. В. Профілактика самогубства серед підлітків: методика вимірювання суїцидальної поведінки. *Практична психологія і соціальна робота*. 2005. № 4. С. 16-19.
9. Вейланде Л. В. Особливості корекційно-виховної діяльності з учнями професійно-технічних закладів освіти. *Науковий Вісник*. Одеса, 2004. С. 29-32.
10. Вейланде Л. В. Проблеми розвитку особистісно-орієнтованих освітніх технологій у педагогічній теорії. *Теорія та практика особистісно-орієнтованої освіти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 8-10 квіт. 2003 р. Київ, 2003. С. 190-197.

11. Вейланде Л. В. Розвиток сучасних технологій навчання в системі особистісно-орієнтованої освіти. // *Слов'янські педагогічні читання* : тези докладів міжнар. конф. Тирасполь, 2003. С. 66-69.
12. Вейланде Л. В. Розробка моделі формування готовності студентів класичного університету до роботи з підлітками девіантної поведінки. *Науковий Вісник*. Одеса, 2004. С. 81-84.
13. Вострокнутов Н. В. Первичная профилактика злоупотребления психоактивными веществами в образовательной среде. Москва : Просвещение, 2000. 142 с.
14. Гоголева А. В. Аддиктивное поведение и его профилактика. 2-е изд. Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. 240 с.
15. Григорьева С. И., Гусякова Л. Г., Гусова С. А. Социальная работа с молодежью : учебник для студентов вузов. Москва : Гардарики, 2006. 198 с.
16. Дереди Ф. Э., Арефьев А. Л., Вострокнутов Н. В. Девиация подростков и молодежи: алкоголизация, наркотизация, проституция. Москва : Знание, 2001. 95 с.
17. Дюркгейм Е. Самоубство. Соціологічне дослідження. Київ : Наукова думка, 1998. 299 с.
18. Дж. Смелзер. Социология. *Социологические исследования*. 1992. № 2. С. 98-99.
19. Джужа О. М., Корецький С. М. Проблеми девіантної поведінки молоді (кримінологічний аспект). *Науковий вісник*. 1999. № 1. С. 179-183.
20. Зверева І. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні : теорія і практика : монографія. Київ : Вища школа, 2008. 334 с.
21. Захарова Т. Й. Девіантна поведінка як соціальне явище. *Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук*. 2009. Вип. 5. С. 119-120.
22. Змановская Е. В. Девиантология. Москва : Издательский центр «Академия», 2003. 288 с.
23. Золотова Г. Д. Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки студентів (на прикладі навчальних закладів I - II рівня акредитації) :

- автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2006. 20 с.
24. Иваненков С. П. Проблемы социализации современной молодежи : монография. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 420 с.
 25. Иванов В. Н. Девиантное поведение: причины и масштабы. *Социально-политический журнал*. 1995. № 2. С. 37-42.
 26. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения. Москва : ТЦ «Сфера», 2003. 218 с.
 27. Козубовська І. В., Товканець Г. В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей в процесі педагогічного спілкування : монографія. Ужгород : УДУ, 1998. 195 с.
 28. Корнилова Т. В. Факторы социального и психологического неблагополучия подростков в показателях методик стандартизированного интервью и методов наблюдения. *Вопросы психологии*. 2001. № 1. С. 107.
 29. Кобильченко В. В. Формування особистості як психолого-педагогічна проблема. *Нові технології навчання*. 2001. Вип. 31. С. 42-43.
 30. Корольчук О., Поночовний М. Організаційно-виховна робота серед студентів. *Освіта*. Київ, 2004. 179 с.
 31. Кочунас Р. Психологическое консультирование. Групповая психотерапия. Москва : Академический проект; Гаудеамус, 2005. 198 с.
 32. Ларіна Т. О. Проблеми надання психологічної допомоги молоді з суїцидальними намірами. *Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія*. Київ, 1998. С. 67-69.
 33. Лісова О. С. Психологія суїцидальної поведінки : навч. посіб. Чернівці : Прут, 2004. 194 с.
 34. Лякішева А. В. Соціальна поведінка: сутність, типологічні та видові ознаки. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 2. С. 23-26.
 35. Максимова Н. Ю., Толстоухова С. В. Соціально-психологічний аспект профілактики адитивної поведінки підлітків та молоді. Київ : Наукова

- думка, 2010. 200 с.
36. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. Київ : Либідь, 1996. 570 с.
 37. Нагаев В., Толстых В. Основные направления социально-психологической, терапевтической и правовой реабилитации подростков девиантов. *Вестник психоциальной работы*. 2001. № 3. С. 40-47.
 38. Психологічні, педагогічні науки і соціальна робота / редкол.: В. Брюховецький та ін. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 98 с.
 39. Предупреждение подростковой и юношеской наркомании / под ред. С. В. Березина, К. С. Лисецкого, И. Б. Орешниковой. Москва : Институт психотерапии, 2000. 290 с.
 40. Поливанова К. Н. Практики развития: взросление в современном мире. Новое детство : материалы научно-экспертного семинара. 2012. № 47 (276). С. 44-48.
 41. Положення про психологічну службу системи освіти України від 03.05.1999 р. № 127 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0922-99>.
 42. Попова Е. М. Совершенствование организационно-педагогической деятельности по профилактике девиантного поведения студентов колледжа. *Научные исследования в образовании*. 2011. № 2. С. 49-56.
 43. Попова Е. М. Социально-педагогическая практика по предупреждению правонарушений в студенческой среде. *Среднее профессиональное образование*. 2011. № 11. С. 33-38.
 44. Попова Е. М. Управленческий аспект профилактики девиантного поведения студентов профессионального колледжа. *Научные исследования в образовании*. 2011. № 4. С. 38-41.
 45. Попова Е. М. Формирование валеологической культуры студентов образовательными средствами. *Образование через всю жизнь. Непрерывное образование для устойчивого развития*. 2011. Вып. 9. С. 495-508.
 46. Психологія суїцидальної поведінки: Діагностика, корекція, профілактика :

- зб. наук. пр. / за ред. С. І. Яковенка. Київ : Київський інститут внутрішніх справ, 2000. 340 с.
47. Психологія суїциду / під ред. В. П. Москальця. Київ : Академвидав, 2004. 389 с.
48. Поводюк Ю. Г. Проблема девіантної поведінки підлітків. *Проблеми відродження духовності в умовах глобальної кризи*. 2010. Ч. 1. С. 271-275.
49. Райе Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. Санкт-Петербург : «Питер», 2000. 624 с.
50. Ранняя профилактика девиантного поведения детей и подростков : учебное пособие / под ред. А. Б. Фоминой. Москва : Педагогическое общество России, 2003. 288 с.
51. Реан А. А., Кудашев А. Р., Баранов А. А. Психология адаптации личности. Санкт-Петербург : Медицинская пресса, 2002. 352 с.
52. Рачек О. О. Психолого-педагогічні фактори девіантної поведінки підлітків. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2010. Спецвип. 3. С.330-333.
53. Рибалка В. В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій проблемної особистості. Київ : Шкільний світ, 2009. 228 с.
54. Реабілітаційна педагогіка на рубежі ХХІ століття : в 2 ч. / під ред. В. М. Доній, Т. М. Несен, И. Г. Єрмаков. Київ : ІЗМН, 1998. Ч. 1. 320 с.
55. Семенюк Л. М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. Воронеж : НПО «Модэк» 1996. 296 с.
56. Сидоренко Е. Терапия и тренинг по Альфреду Адлеру. Санкт-Петербург : «Питер», 2000. 498 с.
57. Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин. Москва : Изд-во. АСТ, 2001. 800 с.
58. Сморгцова В. П. Проблемы социально-педагогического образования: как коммуникативный подход. *Педагогическое образование и наука*. 2004. № 1. С. 24-27.
59. Столяренко А. Д. Основы психологи : практикум. Ростов : Феникс, 2000. 576 с.

60. Социология : учебник / под ред. Ю. Г. Волкова. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Гардарики, 2003. 512 с.
61. Суицидология : прошлое и настоящее / сост. А. Н. Моховиков. Москва : Просвещение, 2001. 382 с.
62. Сходинки до здоров`я: настільна книга учня-тренера / кол. авт.-упорядн. : В. С. Петрович, О. Ю. Курінова, Ф. П. Шульган, А. С. Волохю. Луцьк : Надстир`я, 2003. 142 с.
63. Феофанов К. А. Социальная аномия: обзор подходов американской социологии. Социологические исследования. 2002. № 2. С. 117-122.
64. Хломов К. Д. Подросток на перекрестке жизненных дорог: социализация, анализ факторов изменения среды развития. Психологическая наука и образование. 2014. № 1. С. 38-45.
65. Чунос М. Делінквентна поведінка неповнолітніх як об'єкт теоретичного аналізу. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. №8 (1). С. 255-260.
66. Яременко О. О., Балакірєва О. М., Артюх О. Р. Тютюн, алкоголь, наркотики в молодіжному середовищі : вживання, залежність, ефективна профілактика. Київ : Знання, 2005. 193 с.
67. Яценко Т. С. Кмит Я. М.. Активное социально-психологическое обучение : теория, процесс, практика : учебное пособие. Хмельницкий : НАПВУ, 2002. 792 с.

Додаток А

Анкета «Ставлення студентської молоді до проблем наркоманії»

Таблиця А.1

Результати анкетування

1. Як ви вважаєте, за останні два роки чисельність молодих людей, що вживають наркотичні та наркогенні речовини збільшилась чи ні?	
Так	89,44
Ні	2,31
Важко відповісти	8,25
2. Наркоманія, на Вашу думку, це?	
Шкідлива звичка	23,76
Хвороба	66,17
Тимчасова забава	11,55
Засіб виходу з складного становища	4,62
Інше	1,32
3. Як Ви особисто ставитесь до наркоманів?	
Байдуже	28,38
Засуджуючи	23,93
Зі співчуттям	36,3
З презирством	17,16
З симпатією	1,49
Як ще?	2,65
Нема відповіді	0,83
4. На Ваш погляд, хто вживає наркотики частіше, юнаки чи дівчата?	
Юнаки	56,93
Дівчата	0,67
І юнаки, і дівчата	41,58
Нема відповіді	0,83
5. Що, на Вашу думку, є основною причиною, з якої молоді люди починають вживати наркотики?	
Цікавість	58,42
Бажання здаватися дорослим	28,88
Стан депресії	30,69
Заохочують та примушують більш досвідчені друзі	37,95
Інше	4,61
Нема відповіді	0,83
6. Як Ви вважаєте, в якому віці, як правило, починають вживати наркотики?	
До 13 років	6,27
У 13-15 років	41,75
У 16-18 років	44,55
У 19-20 років	2,31
Після 20 років	0,66
Нема відповіді	4,46
7. Чи є серед ваших знайомих особи, що вживають наркотики?	

Так	58,09
Ні	40,92
Нема	0,99
8. Які наркотики вони вживають частіше за інші?	
Опіати	9,08
Похідні коноплі	36,96
Психостимулятори	4,13
Седативні	1,98
Токсичні речовини	1,49
Галюциногени	1,16
Інше	1,98
Нема відповіді	59,41
9. Якщо Ви вживаєте наркотик, то як часто?	
Дуже рідко	59,52
Час від часу	28,57
Час від часу	8,73
Регулярно	3,17
10. Де Ви звичайно вживаєте наркотик?	
Вдома	17,46
У квартирі друга	14,29
У під'їзді	28,57
На вулиці, у парку	72,22
Інше	7,94
11. З ким Ви, як правило вживаєте наркотик?	
На самоті	7,20
З друзями	86,40
У компанії, де вживають наркотики	14,40
12. На Вашу думку, чи може людина, що вживає наркотики, самостійно позбавитися цієї залежності?	
Так	37,56
Ні	41,96
Важко відповісти	20,47